

Υπεύθυνος Ομάδας	
Στάθης Τριανταφύλλου	Ψυχολόγος
Δοκίμια	
Γιώργος Καρανάνος Βάγια Παπαγεωργίου Μαρίτσα Καμπούρογλου Γιάννης Βογινδρούκας Κωνσταντίνος Φρανσίς	Παιδοψυχίατρος Παιδοψυχίατρος Λογοπεδικός Λογοπεδικός Παιδοψυχίατρος
Ηλεκτρονική επεξεργασία κειμένων	
Οικονόμου Βασίλης	Πληροφορικός

Περιεχόμενα

1		Γιώργος Καρανάνος	
	α	Αλλαγές στον Ορισμό του Αυτισμού και η Σημασία τους	
	α	ΑΥΤΙΣΜΟΣ - ΔΙΑΧΥΤΕΣ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	
2		Βάγια Παπαγεωργίου	
	α	ΑΥΤΙΣΜΟΣ: ΠΡΩΙΜΗ ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΧΕΙΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΠΡΑΞΗ.	
	β	ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ ΤΟΥ ΦΑΣΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΑΥΤΙΣΜΟΥ ΠΡΟ-ΣΧΕΔΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΩΝ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ	
	γ	ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΜΕΝΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΠΑΙΔΙΩΝ ΜΕ ΑΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΨΥΧΟΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	
3		Μαρίτσα Καμπούρογλου	
	α	ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ	
	β	ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ	
4		Γιάννης Βογινδρούκας	
	α	ΑΥΤΙΣΜΟΣ - ΔΙΑΤΑΡΑΧΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	
	β	ΠΑΡΑΦΑΣΙΕΣ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ-ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ	
	γ	ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΥ ΛΟΓΟΣ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΛΟΓΟΣ-ΓΛΩΣΣΑ, ΟΜΙΛΙΑ: ΕΝΝΟΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ	
	δ	Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΑΝΤΩΝΥΜΙΩΝ ΑΠΟ ΕΛΛΗΝΟΠΟΥΛΑ ΜΕ ΑΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΟ ASPERGER. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ.	
5		Κωνσταντίνος Φρανσίς	
		ΣΥΝΝΟΣΗΡΟΤΗΤΑ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ DOWN ΚΑΙ ΑΥΤΙΣΜΟΥ	

Μεταφράσεις

1		Μαρίτσα Καμπούρογλου	
	α	Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ.	
	β	ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΕΙΔΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ: ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΜΕΝΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ / ΑΛΛΑΓΕΣ/ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ/ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΗ ΛΙΣΤΑ ΕΛΕΓΧΟΥ	
2		Γιάννης Βογινδρούκας	
	α	ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΡΩΙΜΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΑΥΤΙΣΜΟ ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΠΡΟΣΠΟΙΗΤΟΥ ΠΑΙΧΝΙΔΙΟΥ	

Εισαγωγή

Μέσα στα πλαίσια των γενικότερων στόχων του Μέτρου 1.1 και της Ενέργειας 1.1.4 δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία προϋποθέσεων που θα συμβάλλουν στην ανάπτυξη γνώσεων και δεξιοτήτων ατόμων με ειδικές ανάγκες ώστε να ενταχθούν στην παραγωγική διαδικασία. Ο ανάδοχος φορέας της «Αναδόμησης» το ίδρυμα για το παιδί «Η Παμμακάριστος» ύστερα από πορεία 30 και πλέον ετών στο χώρο των ειδικών αναγκών και με ιδιαίτερη ενασχόληση στον Αυτισμό τα τελευταία 10 έτη διαθέτει την κατάλληλη τεχνογνωσία για να υλοποιήσει του στόχους του επιχειρησιακού προγράμματος.

Η κατάλληλη τεχνογνωσία μεταφράζεται στις πιο σύγχρονες εκπαιδευτικές μεθοδολογίες και εναλλακτικές προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση των δυσκολιών του φάσματος του αυτισμού. Το πρόγραμμα εξειδίκευσης στην «Αναδόμηση» έχει σχεδιαστεί με στόχο την μετάδοση των πιο σύγχρονων θεωρητικών θέσεων και των λειτουργικότερων εκπαιδευτικών προσεγγίσεων μέσα από το Σεμινάριο των 100 ωρών. Το πρακτικό μέρος των 300 ωρών βασίζεται στην σχεδίαση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων (projects), στην οργάνωση εκπαιδευτικού υλικού, στην εφαρμογή των δραστηριοτήτων σε παιδιά με αυτισμό και στην συγγραφή της όλης διαδικασίας με την εξελικτική καθοδήγηση και εποπτεία της ομάδας Πρακτικής Άσκησης. Η σχεδίαση του πρακτικού μέρους εμπεριέχει την πρόκληση προς τους εξειδικευόμενους να εμπλακούν άμεσα και να υιοθετήσουν σταδιακά την κατάλληλη εκπαιδευτική νοοτροπία, τεχνιές και μεθοδολογία στην εκπαίδευση των αυτιστικών ατόμων.

Οι εξειδικευόμενοι εφοδιάζονται με τα Εκπαιδευτικά Αντικείμενα της «Αναδόμησης» για να μπορέσουν να ολοκληρώσουν με επιτυχία το έργο τους. Αυτά συνίστανται στο τόμο των Επιστημονικών Δοκιμίων και στο Οδηγό της Πρακτικής Άσκησης. Ο μεν πρώτος αποτελείται από επιστημονικά κείμενα με θέμα τον Αυτισμό, ο δε δεύτερος εμπεριέχει υποδειγματικές δραστηριότητες σε διάφορες γνωστικές περιοχές. Τα Εκπαιδευτικά Αντικείμενα πλαισιώνονται επίσης από 7 Οδηγούς Εξειδίκευσης με διαβαθμισμένες δραστηριότητες, Υποδειγματική Βιντεοκασέτα και τον φάκελο του συστήματος εναλλακτικής επικοινωνίας ΜΑΚΑΤΟΝ. Επιπλέον το όλο έργο μέσω της Γνωσιακής Πύλης θα παρέξει σφαιρική ενημέρωση για τον Αυτισμό, Διαδικτυακή Επιμόρφωση και το εμπλουτισμένο καινοτομικό λογισμικό εικονικής πραγματικότητας «επιστροφή στο σπίτι» για άτομα με αυτισμό.

Το ίδρυμα για το παιδί «Η Παμμακάριστος» μέσα στα πλαίσια της «Αναδόμησης» στοχεύει να εφοδιάσει τους συμμετέχοντες εκπαιδευτικούς με τις απαραίτητες γνώσεις και εκπαιδευτικά εργαλεία ώστε να συμβάλλουν δυναμικά στις παρεχόμενες υπηρεσίες για τα άτομα με αυτισμό.

Ο Υπεύθυνος του Έργου

Στάθης Τριανταφύλλου

Ψυχολόγος

Ερευνητής Εκπαιδευτικής Πληροφορικής

Μαρίτσα Καμπούρογλου
Λογοπεδικός

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

Υπάρχουν πολλές θεωρίες σχετικά με τη φύση της διαταραχής του Αυτισμού και πολλές περισσότερες προσεγγίσεις σχετικά με την αντιμετώπισή του. Εκείνο που δεν αμφισβητείται είναι το γεγονός ότι ο Αυτισμός, ως εξελικτική διαταραχή, περιορίζει το παιδί στη δυνατότητά του για εκπαίδευση με αποτέλεσμα να δημιουργούνται στη συνέχεια δευτερογενείς δυσκολίες που καθιστούν την αντιμετώπισή του αδιέξοδη. Στον τομέα της εκπαίδευσης έχουν γίνει πολλές προσπάθειες κυρίως με στόχο να προληφθούν έγκαιρα αυτές οι δυσκολίες και ήδη στη βιβλιογραφία αναφέρονται πρακτικές που έχουν αποδώσει πολύ θετικά αποτελέσματα. Η εκπαιδευτική προσέγγιση, η οποία προτείνεται σ' αυτό το δοκίμιο, δεν υποστηρίζει ότι άλλες προσεγγίσεις δεν είναι κατάλληλες. Αντίθετα θεωρεί ότι σε πολλές περιπτώσεις συγκεκριμένες προσεγγίσεις μπορεί να είναι πιο αποτελεσματικές για ορισμένες περιπτώσεις παιδιών.

Εστιάζουμε περισσότερο στην εκπαίδευση υποστηρίζοντας τα εξής:

- ✚ Τα παιδιά με διαταραχές του Φάσματος του Αυτισμού (ΔΦΑ) έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση, όπως εξάλλου έχει κάθε παιδί,
- ✚ Οφείλουμε να σεβαστούμε τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονται και μαθαίνουν, διότι σεβασμό οφείλουμε σε κάθε ανθρώπινη ύπαρξη. Παρόλο που αποδεχόμαστε ότι ο Αυτισμός είναι μια οργανική διαταραχή δυσκολευόμαστε να κατανοήσουμε ότι αντιλαμβάνονται τον κόσμο με ένα διαφορετικό τρόπο από ότι οι συνομήλικοί τους και ότι εκείνο που χρειάζεται είναι να κατανοούμε το δικό τους τρόπο αντίληψης για τους βοηθούμε να γεφυρώνουν το χάσμα που υπάρχει.
- ✚ Ερευνητικές μελέτες επιβεβαιώνουν την αξία της κατάλληλης εκπαίδευσης σαν το πιο θετικό παράγοντα στην αντιμετώπιση των αναγκών των παιδιών με ΔΦΑ (Rutter, 1969, Schopler 1981 κ.α.) Υπάρχουν πολλοί λόγοι που συνιστούν την εκπαίδευση. Ο πιο σημαντικός είναι ότι τα ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα παρέχουν τη δομή που είναι αναγκαία για να αναπτυχθούν και να οργανώσουν τον εαυτό τους προκειμένου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος.

Αποδεχόμενοι ότι η εκπαίδευση είναι ουσιώδης στην αντιμετώπιση του αυτισμού το επόμενο θέμα που προκύπτει είναι τι είδους εκπαίδευση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση τι ακριβώς θα διδάξουμε στα παιδιά με σοβαρή αναπτυξιακή διαταραχή; Στην ανάπτυξη ποιών δεξιοτήτων θα στραφεί το αντικείμενο εκπαίδευσης και γιατί; και τέλος με ποιόν τρόπο θα επιτελείται η διαδικασία της διδασκαλίας; Για όλα αυτά τα ερωτήματα δεν μπορούν να υπάρχουν σαφείς και απόλυτες απαντήσεις. Ακόμη και αν δοθούν απαντήσεις, αυτές ανήκουν στη σφαίρα των ιδεολογιών, των

πεποιθήσεων και ιδανικών. Προκειμένου όμως να υπάρξει μια αφετηρία θα πρέπει να θεωρήσουμε ως δεδομένο ότι ο στόχος της εκπαίδευσης στην Ειδική Αγωγή δε διαφέρει από αυτόν του γενικότερου πληθυσμού των μαθητών. Για τα υψηλά λειτουργικά παιδιά και κυρίως τα παιδιά με Σύνδρομο Asperger (ΣΑ) δεν είναι απαραίτητη η φοίτησή τους σε ένα σχολείο ειδικής αγωγής. Οι εκπαιδευτικές τους ανάγκες μπορούν να καλυφθούν από το πρόγραμμα της γενικής αγωγής, με πάντοτε δεδομένη όμως την απαραίτητη υποστήριξη και υποδομή που απαιτούν οι σύνθετες δυσκολίες στη μάθηση και κυρίως στην κοινωνική συναλλαγή και στη χρησιμοποίηση της γλώσσας ως επικοινωνιακού μέσου. Για παράδειγμα η παρουσία ειδικού δασκάλου είναι απαραίτητη όσο και η εφαρμογή συγκεκριμένων εκπαιδευτικών τεχνικών και βοηθημάτων.

Στην περίπτωση των παιδιών με σοβαρότερες δυσκολίες που είναι και ο μεγαλύτερος αριθμός, το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού προγράμματος και η μεθοδολογία όχι μόνο διαφέρουν αλλά είναι και αντικείμενο διαρκούς μελέτης, έρευνας και προσαρμογής στις εκάστοτε ανάγκες των μαθητών.

Υπάρχουν πολλά ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα για μαθητές που παρουσιάζουν αναπτυξιακές διαταραχές που όμως δεν αποτελούν "πανάκεια" για όλα τα παιδιά. Τα προγράμματα αυτά λειτουργούν ως πολύ καλά εργαλεία στα χέρια του εκπαιδευτικού ο οποίος τα χρησιμοποιεί προσαρμόζοντάς τα σύμφωνα με τις ανάγκες των μαθητών του. Βασική προϋπόθεση για τη χρησιμοποίηση αυτών των προγραμμάτων είναι η εφαρμογή συγκεκριμένης μεθοδολογίας και ειδικών εκπαιδευτικών τεχνικών που απορρέουν από τη βαθιά κατανόηση της διαταραχής που παρουσιάζουν οι μαθητές.

Ιδιαίτερα για τα παιδιά που παρουσιάζουν Διαταραχές του Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ) η κατάλληλη εκπαίδευση είναι αυτή που λαμβάνει υπόψη:

- ✚ τη φύση της διαταραχής και τη διαφορετικότητα στον τρόπο αντίληψης του κόσμου
- ✚ την φυσιολογική ανάπτυξη και ιδιαίτερα τον τρόπο που το φυσιολογικό παιδί αντιλαμβάνεται τον κόσμο και επεξεργάζεται τις πληροφορίες που εισέρχονται από τις αισθητηριακές οδούς
- ✚ τη γνώση στρατηγικών που έχουν χρησιμοποιηθεί με επιτυχία στον αυτισμό

Σε κάθε περίπτωση η σωστή εκπαίδευση είναι εκείνη που ξεκινώντας με αυτές τις γνώσεις, μέσω της πρακτικής εφαρμογής διαρκώς βελτιώνεται προσαρμοζόμενη στις εκάστοτε ανάγκες των παιδιών. Καθώς λοιπόν δεν υπάρχει συνταγολόγιο για το τι ακριβώς θα κάνουμε, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η εκπαίδευση των παιδιών με Αναπτυξιακές Διαταραχές

εμπεριέχει πολλά στοιχεία πειραματισμού που βασίζεται όμως σε συγκεκριμένες αρχές και διαδικασίες.

Σε ό,τι αφορά στο σχεδιασμό του εκπαιδευτικού προγράμματος για μαθητές με σοβαρή αναπτυξιακή διαταραχή απαιτείται η εξισορρόπηση ανάμεσα

- ✚ στους γενικούς στόχους που θέτει η εκπαιδευτική πολιτική ,
- ✚ στην ιεράρχηση των αναγκών των μαθητών,
- ✚ στην αποσαφήνιση του εκπαιδευτικού πλαισίου για τον τρόπο λειτουργίας του και στις προτεραιότητες που θέτουν οι ίδιοι οι γονείς για τα παιδιά τους .

Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα

Στην πλέον σύγχρονη βιβλιογραφία το περιεχόμενο του προγράμματος για τους μαθητές με αναπτυξιακές διαταραχές της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης περιλαμβάνει και τους τρεις εκπαιδευτικούς άξονες δηλαδή τον γνωστικό, τον κοινωνικό και τον δημιουργικό. Το αναλυτικό πρόγραμμα για το συγκεκριμένο πληθυσμό περιλαμβάνει τα παρακάτω εκπαιδευτικά πεδία:

- ✚ Κοινωνικοποίηση και προσωπική εξέλιξη.
- ✚ Γλώσσα και γραμματισμό.
- ✚ Μαθηματικά
- ✚ Φυσικές επιστήμες (Κατανόηση του κόσμου)
- ✚ Σωματογνωσία και σωματική άσκηση
- ✚ Ανάπτυξη της καλλιτεχνίας

Κοινωνικοποίηση και προσωπική εξέλιξη: Η προσωπική και κοινωνική εξέλιξη επιτρέπει στο μαθητή να αναπτύσσει κοινωνικές δεξιότητες και αυτογνωσία με τις οποίες αφενός επηρεάζει και ελέγχει το περιβάλλον του και αφετέρου αναβαθμίζει την ποιότητα ζωής του. Το περιεχόμενο του μαθήματος εστιάζει στην εκπαίδευση του μαθητή πάνω στη λύση πρακτικών προβλημάτων, στην αυτοεξυπηρέτηση και στην κοινωνική συναλλαγή, στην έκφραση των συναισθημάτων του, στην κατανόηση των δικών του αναγκών αλλά και των αναγκών και επιθυμιών των άλλων.

Γλώσσα και γραμματισμός: Η επικοινωνία και η γλώσσα είναι το βασικό εργαλείο με το οποίο πραγματώνεται όλη η μάθηση. Το επίπεδο ανάπτυξης της επικοινωνίας και γλώσσας του κάθε μαθητή αποτελεί την αφετηρία για το σχεδιασμό του μαθήματος της επικοινωνίας και γλώσσας. Στόχος του μαθήματος είναι η κατάκτηση από μέρους του μαθητή της ικανότητας επικοινωνίας των αναγκών, επιθυμιών, γνώσεων και συναισθημάτων με λεκτικό ή μη λεκτικό τρόπο. Επίσης, η άσκηση της γλωσσικής κατανόησης καθώς και της κατανόησης γραφικών συμβόλων και, τέλος, η άσκηση των οπτικοκινητικών δεξιοτήτων για την εκμάθηση της γραφής.

Μαθηματικά: Με το μάθημα της αριθμητικής οι μαθητές αναπτύσσουν την κατανόηση του κόσμου και παίρνουν ενεργό ρόλο στη διαδικασία της μάθησης επηρεάζοντας αντικείμενα, ανθρώπους και καταστάσεις. Η γνώση που αποκτιέται εκδηλώνεται με την ικανότητά να επιλύουν καθημερινές δυσκολίες. Το περιεχόμενο του μαθήματος εστιάζει στην κατάκτηση των προ μαθηματικών εννοιών μέσω ελκυστικών και ερεθιστικών εμπειριών. Οι μαθητές ασκούνται στις ικανότητες σύγκρισης, κατηγοριοποίησης, ταύτισης, ακολουθίας και μέτρησης που επιτρέπουν την εκμάθηση των αριθμητικών πράξεων και την κατανόηση και λειτουργία των σχημάτων.

Φυσικές επιστήμες. Πρακτικές δεξιότητες (κατανόηση του κόσμου):

Το αντικείμενο των φυσικών επιστημών θα βοηθήσει τους μαθητές με μαθησιακή δυσκολία να κατανοήσουν το περιβάλλον γύρω τους και να καταλάβουν τη θέση τους μέσα σ' αυτό. Στόχος του μαθήματος είναι να μάθουν οι μαθητές :

- + να παρατηρούν και να διερευνούν τον κόσμο γύρω τους
- + να ανακαλύπτουν ομοιότητες και διαφορές
- + να πιστοποιούν αλλαγές
- + να αντιλαμβάνονται και να κατανοούν την προσωπική και γενικότερη εξέλιξη του ανθρώπου στο χρόνο (ιστορία)
- + να κατανοούν το περιβάλλον στο οποίο ζουν και να μάθουν πώς να λειτουργούν μέσα σ' αυτό.

Σωματογνωσία και σωματική άσκηση: Η σωματογνωσία είναι απαραίτητη γιατί βοηθά τους μαθητές με αναπτυξιακές διαταραχές να κατανοήσουν το σώμα τους καθώς και το πώς κινούνται μέσα στο χώρο. Μέσω των σωματικών ασκήσεων θα αναπτυχθεί η κινητικότητά τους και η λεπτή κίνηση προκειμένου να λειτουργούν στο χώρο με μεγαλύτερη ασφάλεια και έλεγχο. Επίσης θα αποκτήσουν θετική στάση στην άσκηση και στην υγιεινή ζωή.

Ανάπτυξη της καλλιτεχνίας: Οι δημιουργικές μορφές της τέχνης είναι ένα δυνατό μέσο επικοινωνίας για πολλούς μαθητές με μαθησιακή δυσκολία. Επίσης αποτελεί μόνιμη πηγή ευχαρίστησης που λειτουργεί ως κίνητρο για μάθηση. Μέσω της ζωγραφικής οι μαθητές θα κατακτήσουν τις έννοιες του χρώματος, σχήματος, μορφής και χώρου στις δύο και τρεις διαστάσεις. Θα αναπτύξουν τις δεξιότητες παρατήρησης και φαντασίας. Θα μάθουν να εκφράζουν τις ιδέες και τα συναισθήματά τους μέσω ενός οπτικού και απτικού εργαλείου.

Με την μουσική θα αναπτύξουν τις ακουστικές τους ικανότητες και θα εξερευνήσουν την δόνηση και τον ήχο. Η μουσική μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσον επικοινωνίας και έκφρασης συναισθημάτων. Για τα περισσότερα παιδιά η μουσική σε συνδυασμό με την κίνηση παρέχει ένα δυνατό μέσο

κινήτρου που τα βοηθά να είναι πιο δεκτικά στη μάθηση και στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων. Με το θέατρο και το χορό οι μαθητές θα βοηθηθούν συναισθηματικά και κοινωνικά. Θα μάθουν να συνεργάζονται και να σέβονται τις ανάγκες των άλλων. Η ικανότητα επικοινωνίας τους βελτιώνεται μέσω της ανταλλαγής των ρόλων, του φανταστικού παιχνιδιού, της σωματικής έκφρασης και της χρησιμοποίησης της γλώσσας.

Για τους εφήβους που αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες η εκπαίδευση παίρνει καθαρά όλο και πιο πρακτικό χαρακτήρα. Εδώ η εστίαση είναι πολύ περισσότερο σε δραστηριότητες αυτονομίας και αυτοεξυπηρέτησης. Ο χώρος της μάθησης είναι μια προσομοίωση του πραγματικού χώρου που ζει και κινείται ο έφηβος. Για παράδειγμα υπάρχει ο χώρος του «σπιτιού» με την απαραίτητη κουζίνα. Ένας χώρος με ένα κρεβάτι και μια ντουλάπα. Το μπάνιο και ένας χώρος λέσχη για συζητήσεις ανάπαυσης και ψυχαγωγίας.

Επίσης το εκπαιδευτικό πρόγραμμα περιλαμβάνει την καλλιέργεια των τεχνικών δεξιοτήτων του προεπαγγελματικού και επαγγελματικού τομέα. Γι αυτό τον τομέα υπάρχουν ειδικά εργαστήρια.

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΑΥΤΙΣΜΟ

Αυτές κυρίως αναφέρονται:

- ✚ Στην οργάνωση του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος
- ✚ Στην αντιμετώπιση των προβλημάτων συμπεριφοράς
- ✚ Στην έλκυση και διατήρηση του ενδιαφέροντος του παιδιού

Στην ανάλυση του έργου

- ✚ Στον τρόπο που δίνουμε βοήθεια
- ✚ Και στην ανατροφοδότηση

Η οργάνωση του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος

Το εκπαιδευτικό περιβάλλον είναι ο χώρος μέσα στον οποίο οι μαθητές με αυτισμό με τις κατάλληλα σχεδιασμένες και διαβαθμισμένες διδακτικές δραστηριότητες, θα αντιληφθούν και θα κατανοήσουν τον κόσμο που τους περιβάλλει και στη συνέχεια θα τον ελέγξουν και θα τον χρησιμοποιήσουν για την κάλυψη των αναγκών τους. Η τάξη του σχολείου αποτελεί την αφετηρία από την οποία οι μαθητές θα ξεκινήσουν το "ταξίδι" τους στην ευρύτερη κοινότητα με στόχο πάντα την καλύτερη ενσωμάτωσή τους σ' αυτήν.

Το πάγιο παράπονο των εκπαιδευτικών της Ειδικής Αγωγής είναι ότι τους λείπουν οι κατάλληλοι χώροι και το εκπαιδευτικό υλικό με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται το έργο τους και συχνά να είναι αδύνατη η παρέμβασή τους. Είναι προφανές ότι είναι αδύνατον να περιμένουμε να

δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για να ξεκινήσει η εκπαίδευση. Επιπλέον είναι ανάγκη να είμαστε ρεαλιστές και να επωφελούμαστε των δεδομένων που υπάρχουν καθώς και της δημιουργικότητάς μας.

Η οργάνωση της τάξης απαιτεί την καλή εκτίμηση των παρακάτω παραμέτρων που συνιστούν και το εκπαιδευτικό περιβάλλον.

- + Χώρος
- + Καθημερινό πρόγραμμα
- + Χρόνος διδασκαλίας
- + Διδακτικό προσωπικό
- + Εκπαιδευτικό Υλικό

Η οργάνωση του χώρου της τάξης είναι πολύ σημαντική για τα παιδιά με αυτισμό. Η χρησιμοποίηση σταθερών και ευδιάκριτων χώρων μέσα στην τάξη για συγκεκριμένες δραστηριότητες βοηθά τα παιδιά να κατανοούν το περιβάλλον τους και να σχετίζουν τις δραστηριότητες μεταξύ τους. Τα παιδιά με αυτισμό έχουν δυσκολία να διαφοροποιούν γεγονότα ανάμεσα μεταξύ τους και να αντιλαμβάνονται ότι ξεχωριστές δραστηριότητες συνδέονται μεταξύ τους. Μια πάρα πολύ καλά οροθετημένη τάξη προβάλλει καθαρά την κάθε δραστηριότητα και ενισχύει τη λειτουργικότητα της. Δηλαδή αν μια γωνιά χρησιμοποιείται πάντοτε για εξατομικευμένη δουλειά τα παιδιά θα ξέρει τι να κάνει εάν ο δάσκαλος το στείλει εκεί. Η οργάνωση της τάξης επίσης βοηθά το παιδί να εστιάσει την προσοχή του στην εργασία που έχει να κάνει.

Η οργάνωση του χώρου δεν είναι δύσκολη. Πολλές φορές τοποθετώντας τις ντουλάπες κατάλληλα ή χρησιμοποιώντας σταθερά ταμπλό δημιουργούνται μικρές γωνιές για εξατομικευμένη εργασία. Επίσης είναι ανάγκη οι μαθητές να αισθάνονται ασφαλείς όταν κάθονται, γι αυτό είναι προτιμότερο να χρησιμοποιούνται, κυρίως στις μικρές ηλικίες του δημοτικού, τα τραπέζια και τα καρεκλάκια του νηπιαγωγείου όπου τα πόδια των μαθητών πατούν γερά στο δάπεδο και αν πέσουν δεν κινδυνεύουν να κτυπήσουν. Ένα κομμάτι μαλακιάς μοκέτας και λίγα μαξιλάρια δίνουν τη δυνατότητα σε παιδιά που το έχουν ανάγκη να χαλαρώσουν για λίγη ώρα.

Η οργάνωση της τάξης μπορεί επίσης να βοηθήσει στην εστίαση των σχετικών στοιχείων της δραστηριότητας. Οι μαθητές με αυτισμό διασπώνται από οπτικά και ακουστικά ερεθίσματα που τους δυσκολεύουν να εστιάσουν σε ό,τι είναι σχετικό γι αυτό η αίθουσα πρέπει να είναι απαλλαγμένη από υπερβολικά ερεθίσματα. Συχνά οι αίθουσες είναι στολισμένες με έντονα χρώματα ή φορτωμένες με εκπαιδευτικό υλικό το οποίο χρησιμοποιεί ο δάσκαλος, δημιουργώντας ένα υπέρ ερεθιστικό περιβάλλον. Σε άλλες περιπτώσεις η αίθουσα μπορεί να είναι τόσο φτωχή

σε ερεθίσματα ώστε να μη δημιουργεί κανένα κίνητρο για μάθηση. Όταν οργανώνουμε την τάξη θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη και το φυσικό περιβάλλον. Για παράδειγμα δεν βάζουμε το τραπέζι εργασίας κοντά στο παράθυρο ή μπροστά σε έναν καθρέφτη. Οι χώροι εργασίας κοντά σε βιβλιοθήκες ή ντουλάπες εξυπηρετούν στο να μπορούμε να έχουμε άμεση πρόσβαση στο υλικό. Η δημιουργία ήσυχων γωνιών χωρίς καθόλου ερεθίσματα επίσης βοηθά τους μαθητές να συγκεντρώνονται στην εργασία τους.

Είναι φυσικό να μην έχουμε τη δυνατότητα για την ιδανική αίθουσα όμως είναι απαραίτητο με κατάλληλες προσαρμογές, να μπορούμε να αποτρέψουμε αρνητικές επιδράσεις. Σε κάποιες περιπτώσεις η αλλαγή της αίθουσας μπορεί να κριθεί αναγκαία. Για παράδειγμα μια αίθουσα με πολλαπλές εξόδους είναι τελείως ακατάλληλη για έναν μαθητή με τάση φυγής. Ή μια τάξη υπερβολικά μικρή, δεν δίνει τη δυνατότητα στο μαθητή να αντιλαμβάνεται τα όρια της κάθε δραστηριότητας.

Μεγάλη προτεραιότητα αποτελεί ο χώρος της τουαλέτας. Για τους μαθητές με τη μεγαλύτερη επιβάρυνση που χρειάζονται αγωγή τουαλέτας είναι σημαντικό να βρίσκεται πολύ κοντά και εάν είναι δυνατόν να συμπεριλαμβάνεται στο χώρο της τάξης.

Η κατάλληλη δομή και οργάνωση της τάξης εξαρτάται επίσης από την ηλικία των μαθητών. Για τους μικρούς μαθητές του δημοτικού ο χώρος είναι ένα αυστηρά ελεγχόμενο πρότυπο του φυσικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο τα παιδιά θα αναπτύσσουν και θα κατακτούν δεξιότητες ελέγχου και χρησιμοποίησής του μέσα από το παιχνίδι. Το κουκλόσπιτο αποτελεί βασικό εκπαιδευτικό υλικό καθώς και η γωνιά με το μανάβη και το αγρόκτημα. Μέσα από το συμβολικό παιχνίδι σ' αυτές τις γωνιές ο μικρός μαθητής θα κατακτήσει τις πρώτες έννοιες που θα αποτελέσουν το υπόβαθρο για παραπέρα μάθηση. Επίσης θα υπάρχει ο χώρος για ομαδική και ατομική εργασία, χώρος για το κολατσιό τους και για δραστηριότητες αυτοεξυπηρέτησης και προεπαγγελματικών δεξιοτήτων. Η ύπαρξη της κουζίνας και του κατάλληλα εξοπλισμένου μάνιου για την εκπαίδευση των μαθητών στην αυτοεξυπηρέτηση θεωρούνται από τους πλέον απαραίτητους χώρους.

Για τους μαθητές στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση υπάρχουν παρόμοιοι χώροι αλλά και ιδιαίτεροι που ανταποκρίνονται στις ανάγκες των εφήβων μαθητών. Δηλ. χώρος για ανάπαυση, χώρος για εργαστήριο, χώρος για ατομική εργασία. Επίσης πρέπει να τους δίνεται η δυνατότητα να ασκούνται σε δραστηριότητες αυτονόμησης στο σπίτι. Ο νεροχύτης και ένα ντουλάπι για τα πιάτα σε μια γωνιά της αίθουσας αποτελεί δραστηριότητα καθημερινή όπου μαθαίνουν τη διαδικασία της ετοιμασίας του φαγητού και του πλυσίματος των πιάτων.

Τέλος υπάρχει ένας βασικός χώρος αναφοράς π.χ. ο κεντρικός χώρος εργασίας μέσα στην αίθουσα από όπου ξεκινούν τα παιδιά για κάθε άλλη δραστηριότητα

Ο χρόνος διδασκαλίας. Συχνά οι γονείς παραπονούνται ότι οι δάσκαλοι δεν διαθέτουν αρκετό χρόνο για εξατομικευμένη διδασκαλία. Οι δάσκαλοι από την πλευρά τους υποστηρίζουν ότι με το δεδομένο χρόνο η εξατομικευμένη εργασία αναγκαστικά είναι πολύ περιορισμένη. Στην πραγματικότητα η ποιότητα της εργασίας είναι σημαντική και όχι η διάρκεια χρόνου που διαθέτει κανείς για να την εκτελέσει. Μια πολύ καλά προετοιμασμένη ατομική δραστηριότητα απαιτεί ελάχιστο χρόνο. Οργανώνοντας την εργασία για τον μαθητή ο δάσκαλος έχει υπόψη ότι:

- ✚ Η σωστή οργάνωση της εργασίας βοηθά το μαθητή να ξέρει τι αναμένεται από αυτόν.
- ✚ Η εργασία δίνεται με οπτική υποστήριξη έτσι ώστε να παρακάμπτονται οι δυσκολίες του παιδιού που έχει με τη γλώσσα.
- ✚ Η εργασία δίνεται στο μαθητή σε μικρά βήματα που έχουν ξεκάθαρη αρχή και τέλος
- ✚ Είναι προτιμότερη η μικρής διάρκειας και συχνά επαναλαμβανόμενη δραστηριότητα από την πιο μεγάλη σε διάρκεια και σε πιο αραιά διαστήματα.
- ✚ Ο καλύτερος χρόνος προσοχής διαφέρει από μαθητή σε μαθητή. Άλλοι έχουν καλύτερη προσοχή το πρωί και άλλοι χρειάζονται μεγαλύτερο χρόνο προσαρμογής μέσα στο χώρο οπότε η εργασία γίνεται αποδοτικότερη πιο αργά μέσα στην ημέρα.
- ✚ Είναι σημαντικό να υπάρχει ένας συγκεκριμένος χρόνος για τον κάθε μαθητή έτσι ώστε να αναμένει την εργασία και να είναι έτοιμος να την εκτελέσει.
- ✚ Η οργάνωση του προσωπικού χώρου εργασίας του κάθε παιδιού διαφέρει ανάλογα με τις ανάγκες του. Για παράδειγμα για ένα παιδί που έχει ευαισθησία με τους θορύβους ο χώρος του οργανώνεται σε κάποιο σημείο που εξασφαλίζεται περισσότερη ησυχία

Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται η σημασία των ομαδικών δραστηριοτήτων και ο χρόνος που δίνεται σε αυτές. Η τάξη αποτελεί την πρώτη μικρή και οργανωμένη κοινότητα στην οποία το παιδί μέσω των ομαδικών δραστηριοτήτων ασκείται στις κοινωνικές δεξιότητες.

Τέλος, συχνά δίνεται πολύς χρόνος στην καθημερινή φροντίδα των μαθητών όπως στο ντύσιμο, στο φαγητό, στην τουαλέτα κ.λ.π. Αυτή η φροντίδα απαιτεί την εξατομικευμένη προσοχή του δασκάλου που μπορεί να τη χρησιμοποιήσει ως εκπαιδευτικό χρόνο πχ. Για την ανάπτυξη της αυτοεξυπηρέτησης, της γλώσσας, της κοινωνικοποίησης κ.α.

Το προσωπικό: Ίσως το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν όλα τα ειδικά σχολεία στη χώρα μας είναι η έλλειψη προσωπικού και κυρίως των βοηθών της τάξης. Είναι φυσικό να διαφοροποιείται ο ρόλος του δασκάλου στην ειδική αγωγή από αυτόν στο κανονικό σχολείο. Στην περίπτωση του σχολείου για μαθητές με αναπτυξιακές διαταραχές, όπως ο αυτισμός, ο δάσκαλος είναι ο βασικός συντονιστής της τάξης. Γνωρίζοντας τις ανάγκες του κάθε μαθητή ξέρει τι είδους προσωπικό του χρειάζεται και για ποια συγκεκριμένη εργασία. Ο ίδιος οργανώνει και προετοιμάζει τις καθημερινές δραστηριότητες για ατομική και ομαδική εργασία η οποία εφαρμόζεται με την βοήθεια του βοηθού ή των βοηθών. Ο ίδιος αξιολογεί τις δυνατότητες του μαθητή σε κάθε τομέα της ανάπτυξής του και ζητά την σε βάθος διερεύνηση για κάθε τομέα από τους εξειδικευμένους επαγγελματίες: παιδοψυχίατρο, ψυχολόγο, λογοπεδικό, φυσικοθεραπευτή και εργοθεραπευτή. Συνεργάζεται με τους ειδικούς επαγγελματίες που μπορούν να κάνουν εξατομικευμένη θεραπεία π.χ. λογοπεδικούς.

Αναγνωρίζοντας ο δάσκαλος ότι το εκπαιδευτικό έργο είναι μια διαρκής αναζήτηση, προβληματισμός και πειραματισμός συνεργάζεται με άλλους συναδέλφους του για τη μελέτη εκπαιδευτικών θεμάτων. Αξιοποιεί όλες τις πηγές της κοινότητας σε ότι αφορά ανθρώπινο δυναμικό ή υπηρεσίες. Έτσι μπορεί να δημιουργηθεί ένα δίκτυο εθελοντών που μπορούν να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του σχολείου.

Στο Ειδικό σχολείο η συνεργασία με την οικογένεια είναι κεντρική. Η μάθηση που επιτυγχάνεται στο σχολείο στοχεύει στο να αξιοποιηθεί στο στενό και ευρύτερο περιβάλλον του μαθητή. Η μεταφορά της μάθησης δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο με τη συμμετοχή των γονέων. Ο δάσκαλος αναλαμβάνει και την συνεργασία και την "εκπαίδευση" του γονιού. Τέλος, είναι απαραίτητη η διαρκής επιμόρφωση και ενημέρωση του δασκάλου σε νέα προγράμματα και μεθοδολογίες .

Εκπαιδευτικό υλικό: Στην ειδική αγωγή τα εκπαιδευτικά προγράμματα και γενικά το υλικό έχουν ένα ιδιαίτερο ρόλο. Το βασικό υλικό αποτελείται από μικροαντικείμενα και παιχνίδια τα οποία πέρα από το γεγονός ότι χρησιμεύουν ως μέσο για τη διδασκαλία αποτελούν και το σημαντικότερο κίνητρο για μάθηση γι' αυτό και πρέπει να είναι ελκυστικά προκειμένου να κινητοποιούν και να διατηρούν το ενδιαφέρον του μαθητή. Επίσης να είναι ποικίλα και κατάλληλα για άσκηση σε δεξιότητες που αφορούν σε όλους τους τομείς της ανάπτυξης (κινητικό, γνωστικό, λεκτικό κ.λ.π.).

Παρόλο που στο εμπόριο υπάρχει μεγάλος αριθμός εκπαιδευτικών παιχνιδιών συνήθως τα ειδικά σχολεία έχουν μεγάλη έλλειψη λόγω του υψηλού κόστους τους. Όμως τα ακριβά παιχνίδια δεν σημαίνει πως είναι και τα καλύτερα. Πολλές φορές στην αγορά μπορεί να βρεθούν παιχνίδια

που ενώ δεν έχουν τη σφραγίδα του εκπαιδευτικού παιχνιδιού εξυπηρετούν τις διδακτικές ανάγκες. Άλλοτε πάλι με φθηνά υλικά ο δάσκαλος μπορεί να φτιάξει ο ίδιος ή και να ζητήσει να του φτιάξουν κατάλληλο υλικό. Η επιλογή του υλικού θα βασισθεί στους παρακάτω παράγοντες:

- ✚ **Ανθεκτικότητα:** Να μπορεί να αντέξει στην συχνή και κακή χρήση. Πολλές φορές τα παιδιά με αναπτυξιακές δυσκολίες είναι μεγαλόσωμα και αδέξια γι' αυτό και οι προδιαγραφές του υλικού π.χ. της κινητικής ανάπτυξης (κούνιες, τραμπάλες) θα πρέπει να είναι διαφορετικές από αυτές για τα φυσιολογικά παιδιά. Επίσης μικρά πλαστικά παιχνίδια που χρησιμοποιούνται για το συμβολικό παιχνίδι δεν είναι σταθερά και απαιτούν ανεπτυγμένη λεπτή κινητικότητα που συνήθως δεν διαθέτουν οι μαθητές.
- ✚ **Ασφάλεια:** Συνήθως τα παιχνίδια στο εμπόριο ελέγχονται για την ασφάλεια τους. Παρόλα αυτά χρειάζεται μεγάλη προσοχή στο υλικό με το οποίο κατασκευάζονται ή αγοράζεται δεδομένου ότι πολλοί μαθητές βάζουν τα παιχνίδια στο στόμα τους ή αποσυνδέουν βίαια τα εξαρτήματά τους.
- ✚ **Να ασκούν πολλές δεξιότητες:** Συνήθως τα πιο απλά παιχνίδια μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ανάπτυξη πολλών δεξιοτήτων . Έτσι, ενώ αρχικά μπορεί το παιχνίδι να χρησιμοποιηθεί για ταύτιση εικόνων, στη συνέχεια μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την εκμάθηση των χρωμάτων , σχημάτων κ.λ.π. Όταν δεν υπάρχουν αρκετά κονδύλια είναι σημαντικό το υλικό που αγοράζεται να μπορεί να αξιοποιείται για πολλά χρόνια.
- ✚ **Να αυξάνεται σταδιακά η δυσκολία:** Σπάνια ένα εκπαιδευτικό παιχνίδι μπορεί να βοηθήσει στην ολοκλήρωση της κατάκτηση μιας δεξιότητας. Συνήθως η δεξιότητα κατακτάται σταδιακά ξεκινώντας από το πιο εύκολο στο πιο σύνθετο. Είναι απαραίτητο να υπάρχει ένας αριθμός παιχνιδιών και των οποίων σταδιακά να αυξάνεται η δυσκολία για την εκτέλεσή τους όπως για παράδειγμα ενσφηνώματα που να μπορούν να ολοκληρώνονται με ένα ή δύο κομμάτια και σταδιακά να απαιτούνται περισσότερα.
- ✚ **Να είναι ελκυστικά:** η έλλειψη προσοχής ή η αδυναμία έλκυσης της προσοχής πολλών μαθητών με αναπτυξιακές διαταραχές είναι ένα από τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίζει ο δάσκαλος. Η χρησιμοποίηση παιχνιδιών που εξυπηρετούν τη σχέση "αιτίας και αποτελέσματος" είναι ιδανικά και συχνά αποτελούν την αφετηρία της εκπαιδευτικής σχέσης του μαθητή με το δάσκαλο. Τέτοια είναι τα παιχνίδια που όταν πατά ένα κουμπί είτε ακούγεται ένα ήχος είτε ανάβει κάποιο φως ή κάτι κινείται .
- ✚ **Να είναι απλά:** Τα εκπαιδευτικά παιχνίδια που πωλούνται στο εμπόριο συχνά είναι πολύ σύνθετα για τους μαθητές με σοβαρή μαθησιακή δυσκολία. Πιο απλά παιχνίδια που μπορούν να

κατασκευαστούν ή και αντικείμενα από το σπίτι που χρησιμοποιούν οι μαθητές μπορεί να αξιοποιηθούν ως εκπαιδευτικό υλικό κυρίως για την ανάπτυξη του συμβολικού παιχνιδιού που βοηθά στην κατανόηση του περιβάλλοντος και στην ανάπτυξη της φαντασίας και του λόγου.

Καθημερινό πρόγραμμα

Το πρόγραμμα αποτελεί βασικό στοιχείο της οργάνωσης της τάξης. Επειδή τα παιδιά με αναπτυξιακές διαταραχές έχουν μεγάλη δυσκολία να προβλέπουν τι θα συμβεί, είναι ουσιώδες να δίνονται με ένα πολύ ξεκάθαρο τρόπο οι συγκεκριμένες δραστηριότητες που θα γίνουν κατά τη διάρκεια του σχολικού προγράμματος. Κατά τη διάρκεια της ημέρας τα παιδιά θα συμμετέχουν σε ομαδικές δραστηριότητες μέσα από τις οποίες εκπαιδεύονται στις κοινωνικές δεξιότητες καθώς επίσης δραστηριότητες ειδικές για ατομική εργασία. Ανάλογα με το γνωστικό επίπεδο και τη λειτουργικότητα των παιδιών ο δάσκαλος σχεδιάζει με κάθε οπτικό μέσο (φωτογραφίες, σύμβολα, γραφή,) το πρόγραμμα της τάξης δημιουργώντας, έτσι, μια ρουτίνα καθημερινά επαναλαμβανόμενων δραστηριοτήτων μέσα στην τάξη και εξασφαλίζοντας την κατανόησή τους για όλα τα συμβάντα κατά τη διάρκεια της ημέρας. Το καθημερινό πρόγραμμα παράλληλα με την οργάνωση του φυσικού χώρου της τάξης βοηθά το παιδί να ακολουθεί τη ροή των δραστηριοτήτων περνώντας από την μια δραστηριότητα στην άλλη ενώ συγχρόνως υποστηρίζεται η προσοχή και η συγκέντρωσή του στη συγκεκριμένη δραστηριότητα.

Το ατομικό πρόγραμμα του κάθε παιδιού αποτελεί μέρος του προγράμματος της τάξης και αφορά στην εξατομικευμένη εργασία του κάθε παιδιού. Το ατομικό πρόγραμμα υποστηρίζει το παιδί στις δυσκολίες του για προσοχή, συγκέντρωση και κατανόηση της ακολουθίας της δραστηριότητας ενώ συγχρόνως το βοηθά να ασκήσει δεξιότητες, γνωστικές και τεχνικές που θα του επιτρέψουν να αναπτύξει το δυναμικό του.

Η δραστηριότητα που θα εκτελέσει το παιδί, επίσης, θα πρέπει να σχεδιάζεται με ένα πολύ ξεκάθαρο τρόπο, έτσι ώστε το παιδί να μπορεί να την ολοκληρώσει σε μικρά βήματα ακολουθώντας μια σειρά από εντολές που δίνονται οπτικά χωρίς να χρειάζεται ο δάσκαλος να τις λέει και να τις επαναλαμβάνει δημιουργώντας σύγχυση, εφόσον το παιδί δυσκολεύεται να αξιοποιήσει τη γλώσσα.

Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ.

Η αντιμετώπιση των προβλημάτων συμπεριφοράς των παιδιών με ΔΑΦ και άλλων σοβαρών αναπτυξιακών διαταραχών είναι πολύ συχνά μια πρόκληση για τον εκπαιδευτικό. Απαιτεί πολύ προσεκτική παρατήρηση, υπομονή, σωστή εκτίμηση και επαρκή γνώση. Παρόλο που οι βασικές αρχές για την αντιμετώπιση των προβλημάτων συμπεριφοράς είναι οι ίδιες για όλα τα παιδιά, ο τρόπος με τον οποίο διδάσκουμε τους κανόνες και ελέγχουμε τη συμπεριφορά στα παιδιά με ΔΑΦ διαφέρει. Καταρχήν τα προβλήματα συμπεριφοράς που συνήθως αντιμετωπίζει ο δάσκαλος μέσα στην τάξη είναι η φυγή, η επιθετικότητα, ο αυτοτραυματισμός και αυτοερεθισμός, το κλάμα ή οι φωνές και η απομόνωση.

Το πιο σημαντικό σημείο για την αντιμετώπιση των προβλημάτων συμπεριφοράς είναι η αιτιολογία της, δηλ. για ποιο λόγο το παιδί συμπεριφέρεται με ανεξέλεγκτο ή προκλητικό τρόπο.

Η αιτία συνήθως πηγάζει από:

- + Αισθητηριακούς παράγοντες
- + Τα προβλήματα επικοινωνίας
- + Τις περιορισμένες κοινωνικές δεξιότητες
- + Τα προβλήματα λόγου
- + Τις δυσκολίες του προγραμματισμού της κίνησης
- + Την εμμονή τους στην ομοιομορφία

Η πιο προφανής αιτία βρίσκεται στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν αυτά τα παιδιά στην επικοινωνία, όπως να κατανοούν την επικοινωνία των άλλων, να αντιλαμβάνονται τι συμβαίνει ή τι δε συμβαίνει, να δυσκολεύονται στην αλλαγή, να μη μπορούν να αντιληφθούν τα μη λεκτικά επικοινωνιακά μηνύματα των άλλων και να μη μπορούν να εκφράσουν αποτελεσματικά τις δικές τους επιθυμίες και ανάγκες. Επίσης πολλές φορές η ακατάλληλη συμπεριφορά μπορεί να είναι και ο μόνος τρόπος για την κάλυψη των δικών τους αναγκών και επιθυμιών. Το πρώτο βήμα λοιπόν, για την αντιμετώπιση του προβλήματος είναι η αναζήτηση της αιτίας που το προκαλεί.

Έχοντας ως δεδομένο την αδυναμία τους να κατανοήσουν την ανθρώπινη επικοινωνία και τις λειτουργίες της γλώσσας ως κοινωνικού μέσου, δίνουμε όλο το βάρος αφενός στη δόμηση του περιβάλλοντος (όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως) και αφετέρου στην οπτικοποίηση της πληροφορίας βασιζόμενοι στην ευκολία που έχουν αυτά τα παιδιά να προσλαμβάνουν και να επεξεργάζονται πληροφορίες που δίνονται οπτικά.

Τα οπτικά μέσα δίνουν στο παιδί την απαραίτητη πληροφόρηση ή το διδάσκουν κοινωνικούς κανόνες ή κάνουν τη γνώση και τις τεχνικές δεξιότητες προσβάσιμες στο παιδί. Η οπτική υποστήριξη βοηθά στη διδασκαλία εκφραστικής επικοινωνίας λεκτικής και μη λεκτικής. Βοηθά

στην εκμάθηση επικοινωνιακών και γλωσσικών δεξιοτήτων πράγμα που μειώνει αισθητά την «ανάρμοστη» συμπεριφορά.

Για τα αισθητηριακά προβλήματα είναι πολύ σημαντικό να υπάρχει ο κατάλληλος ήσυχος χώρος όπου μπορεί να ελεγχθεί ο αισθητηριακός «βομβαρδισμός» και στον οποίον μπορεί να καταφεύγει το παιδί για να χαλαρώσει. Αποφεύγουμε τον λεκτικό «βομβαρδισμό» δίνοντας σύντομες εντολές και κυρίως υποκαθιστώντας το λόγο με οπτική εντολή. Κάνουμε μικρά και σιωπηλά διαλείμματα πριν και μετά από δραστηριότητες που εμπεριέχουν έντονα ερεθίσματα

Όσον αφορά τον αυτοερεθισμό, το παιδί τον χρησιμοποιεί επειδή το κάνει να αισθάνεται ωραία, επειδή του επιτρέπει να αποφύγει κάτι, ή το ηρεμεί. Επιτρέπουμε τον αυτοερεθισμό σε συγκεκριμένες στιγμές ή/ και σε συγκεκριμένους χώρους, ενώ παρατηρώντας τον τύπο της αίσθησης που παίρνει το παιδί από τον αυτοερεθισμό δίνουμε δραστηριότητες που προκαλούν παρόμοια αίσθηση. Διακόπτουμε τον αυτοερεθισμό όταν συμβαίνει κατά τη διάρκεια μια εκπαιδευτικής δραστηριότητας προσπαθώντας να κατευθύνουμε την προσοχή του παιδιού στην εργασία του και μειώνοντας τους ερεθισμούς. Π.χ. μειώνουμε την ομιλία ή άλλα ακουστικά ερεθίσματα και χρησιμοποιούμε οπτικά βοηθήματα και βοηθούμε το παιδί στην ολοκλήρωση της εργασίας του.

Η επιθετικότητα είναι μια φυσική αντίδραση για την επιβίωση, ανακουφίζει από το άγχος, συνήθως προκαλεί μια αντίδραση και εγείρει αρνητικά σχόλια. Μπορούμε να αποφύγουμε την επιθετική συμπεριφορά ενθαρρύνοντας τη λειτουργική επικοινωνία που είναι σταθερή σε όλα τα περιβάλλοντα, καταστάσεις και ανθρώπους, επιτρέποντας στο παιδί να μείνει για λίγο μόνο του «στην ησυχία του» και προλαμβάνοντας την επίθεση αναγνωρίζοντας τα σημάδια έναρξης της, δηλ μόλις δούμε τα πρώτα σημάδια εκνευρισμού απομακρύνουμε το παιδί από την πηγή του ερεθισμού πριν προκληθεί η έκρηξη.

Επίσης έχουν αναπτυχθεί προγράμματα, βασισμένα σε συγκεκριμένες προσεγγίσεις που υποστηρίζουν ότι μπορούν να ελέγξουν τα προβλήματα συμπεριφοράς. Η επιτυχία ή αποτυχία τους εξαρτάται από τη λεπτομερή αξιολόγηση του δυναμικού του παιδιού καθώς και του τρόπου επικοινωνίας του. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα αναπτύχθηκαν με τη λογική της παροχής σταθερής οργάνωσης για το μαθητή η οποία του δίνει τη δυνατότητα να αναπτύξει το δυναμικό του έτσι ώστε στη συνέχεια να έχουμε τη δυνατότητα να διδάξουμε κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες και κατάλληλη συμπεριφορά. Για τα περισσότερα παιδιά με ΔΑΦ η χρησιμοποίηση των οπτικών στρατηγικών βελτιώνει τη συμπεριφορά τους. Είναι απαραίτητο να διευρύνουμε τις οπτικές στρατηγικές για να

αναπτύξουμε τις επικοινωνιακές δεξιότητες και την κοινωνική συναλλαγή, τη θετική συμπεριφορά και τη συμμετοχή του παιδιού.

Στις περιπτώσεις που δεν μπορούμε να προλάβουμε την επιθετική συμπεριφορά, τότε πρέπει να τη σταματήσουμε αμέσως με πολύ ήρεμο αλλά αποφασιστικό τρόπο. Χρησιμοποιούμε οπτικά βοηθήματα(χειρονομίες καθησυχαστικές κινήσεις του κεφαλιού) και μειώνουμε την ομιλία ή μιλάμε ελάχιστα και σε πολύ χαμηλό τόνο. Προσπαθούμε να οδηγήσουμε το παιδί σε ένα ήσυχο δωμάτιο και εάν επιμένει να θέλει να επιτίθεται τότε απομακρύνουμε αυτόν στον οποίο επιτίθεται και συνεχίζουμε να προσπαθούμε να τον ηρεμήσουμε και να τον οδηγήσουμε σε ήσυχο μέρος χωρίς να του λέμε πως πρέπει να συμπεριφέρεται προσέχοντας πάντα να μη βάζουμε τον εαυτό μας σε κίνδυνο.

Αποφεύγουμε το σωματικό έλεγχο, κυρίως κατά την επίθεση, σαν τελευταία επιλογή και δεν τον χρησιμοποιούμε ποτέ σε παιδιά που έχουν μεγάλες αισθητηριακές δυσκολίες, επειδή αυτό αυξάνει την επιθετική συμπεριφορά. Στις δύσκολες περιπτώσεις ζητούμε βοήθεια.

Δεν συζητούμε καθόλου για το γεγονός εάν το παιδί χρησιμοποιεί την επίθεση για να τραβήξει το ενδιαφέρον. Κάθε συνέπεια της επιθετικής συμπεριφοράς θα πρέπει να συζητιέται αφού το παιδί θα έχει ηρεμήσει. Σε κάθε περίπτωση το συγκεκριμένο γεγονός θα πρέπει να αξιολογείται προσεκτικά δηλ. τι προηγήθηκε της συμπεριφοράς, ποιος τρόπος καταστολής ήταν πιο αποτελεσματικός κ.λ.π. προκειμένου να προλαμβάνουμε τέτοιες συμπεριφορές.

Η φυγή και το κρύψιμο είναι και αυτές βασικές συμπεριφορές επιβίωσης, ανακουφίζουν από το άγχος. Είναι επίσης συμπεριφορές εναλλακτικές στην επιθετικότητα η οποία είναι δυσκολότερη στο χειρισμό της. Προληπτικά, η χρησιμοποίηση αισθητηριακών παρεμβάσεων βοηθάει στην μείωση του άγχους και προλαμβάνει τον υπερβολικό ερεθισμό. Είναι βοηθητικό και η χρησιμοποίηση συστήματος οπτικών ενισχυτών για να ενθαρρύνουμε το παιδί να παραμένει στο συγκεκριμένο χώρο και η διδασκαλία βασικών κανόνων ασφάλειας όπως «σταματάμε και καθόμαστε». Σε κάθε περίπτωση ελέγχουμε πάντοτε που βρίσκεται το παιδί χωρίς να είμαστε δίπλα του για να μη προκαλούμε το «κυνηγητό», οριοθετούμε και κατευθύνουμε με το σώμα μας το παιδί εκεί που θέλουμε να πάει. Αποφεύγουμε να λέμε «έλα εδώ» επειδή δεν πρόκειται να το κάνουν. Όπως και με την επιθετικότητα, η σωματική επιβολή πρέπει να αποφεύγεται και όταν η κατάσταση γίνεται ανεξέλεγκτη τότε ζητούμε βοήθεια.

Οι φωνές, το κλάμα και η απομόνωση είναι αποτέλεσμα της ανάγκης του παιδιού για αυτοερεθισμό ή φυγή. Και εδώ το σύστημα οπτικής ενίσχυσης

και η μείωση των διαταρακτικών στοιχείων μπορεί να εξυπηρετήσουν ενώ η τιμωρία μπορεί να προκαλέσει επιθετική συμπεριφορά ή φυγή.

ΕΛΚΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ

Ίσως το μεγαλύτερο προσόν του δασκάλου της ειδικής αγωγής είναι η ικανότητα του να ελκύσει και να διατηρήσει το ενδιαφέρον του μαθητή έτσι ώστε αυτός να συμμετέχει πρόθυμα και ευχάριστα στη διδακτική δραστηριότητα. Η ικανότητα αυτή αναπτύσσεται μέσα από την καλή κατανόηση της φύσης της διαταραχής και από τη χρησιμοποίηση συγκεκριμένων τεχνικών που αφορούν:

1. Στη δική του στάση
2. Στη χρησιμοποίηση "ειδικών παιχνιδιών"
3. Στη χρησιμοποίηση ποικίλων δραστηριοτήτων
4. Στη χρησιμοποίηση "παιχνιδιών"/ δραστηριοτήτων στο επίπεδο του μαθητή
5. Στη χρησιμοποίηση "αισθητηριακών παιχνιδιών"/ δραστηριοτήτων που ελκύουν το μαθητή
6. Στην υποστήριξη και επιβράβευση
7. Στην διακοπή της δραστηριότητας όσο διαρκεί το ενδιαφέρον

Η στάση του δασκάλου: Οδηγός για το σχεδιασμό μιας διδακτικής δραστηριότητας είναι κυρίως το επίπεδο λειτουργικότητας του μαθητή. Καμιά φορά ο δάσκαλος για να κάνει τη δραστηριότητα πιο ενδιαφέρουσα και ελκυστική ξεχνά αυτό το κριτήριο και εστιάζει στο πόσο ενδιαφέρουσα είναι για τον ίδιο, με αποτέλεσμα οι μαθητές να μην προσέχουν και ο ίδιος να χάνει τον ενθουσιασμό του. Ο ενθουσιασμός που δείχνει ο δάσκαλος, όσο απλή και αν είναι μια δραστηριότητα είναι εξαιρετικά σημαντικός για τη μάθηση ιδιαίτερα των μαθητών που παρουσιάζουν σοβαρότερες διαταραχές. Γι αυτές τις περιπτώσεις σε ένα αρχικό στάδιο ο δάσκαλος θα χρειαστεί να "παίξει" μόνος του δείχνοντας "υπερβολικό" ενθουσιασμό μέχρις ότου ο μαθητής ενδιαφερθεί και πλησιάσει προς το παιχνίδι μόνος του. Από τη φυσιολογική ανάπτυξη του παιδιού αποδεικνύεται ότι αυτή η τεχνική είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική.

Χρησιμοποίηση "Ειδικών παιχνιδιών" Η τεχνική αυτή χρησιμοποιείται στην εξατομικευμένη διδασκαλία. Εδώ ο δάσκαλος διαμορφώνει και μια προσωπική σχέση με το μαθητή. Τα παιχνίδια - διδακτικά βοηθήματα που χρησιμοποιεί είναι ιδιαίτερα για κάθε μαθητή. Με άλλα λόγια είναι τα παιχνίδια του μαθητή που ο δάσκαλος τα χρησιμοποιεί με έναν πολύ ιδιαίτερο τρόπο.

Χρησιμοποίηση ποικίλων παιχνιδιών και δραστηριοτήτων: Η άσκηση για την κατάκτηση βασικών ικανοτήτων και δεξιοτήτων που απαιτούνται για τη μάθηση, μπορεί να γίνει μέσα από πολλά "παιχνίδια" ή άλλου είδους

διδασκτικά βοηθήματα. Η χρησιμοποίηση της ποικιλίας είναι σημαντική, αφενός για τη διατήρηση του ενδιαφέροντος και αφετέρου για την αποφυγή χρήσης των βοηθημάτων με στερεοτυπικό τρόπο. Η δυσκολία των μαθητών με ΔΑΦ στην αλλαγή απαιτεί από το δάσκαλο τη προσεγμένη και σταδιακή χρησιμοποίηση της ποικιλίας. **Χρησιμοποίηση παιχνιδιών / δραστηριοτήτων στο επίπεδο λειτουργίας του μαθητή:** Είναι πολύ σημαντικό, ιδιαίτερα στα πρώτα στάδια της διδασκαλίας, να αποφεύγεται η αποτυχία του μαθητή. Ο δάσκαλος οργανώνει με τέτοιο τρόπο τη δραστηριότητά του ώστε να εξασφαλίζεται η επιτυχία του μαθητή. Για παράδειγμα, στο μαθητή που η γλωσσική του κατανόηση είναι σχεδόν ανύπαρκτη η δραστηριότητα μπορεί να σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε καταρχήν ο δάσκαλος να του ζητά το ένα και μοναδικό αντικείμενο που βρίσκεται μπροστά του και όταν ο μαθητής δείχνει να αντιλαμβάνεται τη διαδικασία να προσθέτει σταδιακά κι άλλα αντικείμενα. Με τον ίδιο τρόπο μπορεί να οργανωθεί η διδασκαλία όλων των γλωσσικών και γνωστικών εννοιών.

Χρησιμοποίηση αισθητηριακών παιχνιδιών - δραστηριοτήτων που ελκύουν το μαθητή: Είναι γνωστό από τη φυσιολογική εξέλιξη του παιδιού πόσο ορισμένα παιχνίδια που παράγουν ήχο, εκπέμπουν φως ή έχουν συγκεκριμένη υφή, ελκύουν την προσοχή των παιδιών έτσι ώστε τα παιδιά να περνούν ατελείωτες ώρες πειραματιζόμενα με αυτά. Τέτοια παιχνίδια "αιτίας -αποτελέσματος" είναι ιδανικά για μαθητές που αντιμετωπίζουν σοβαρές αναπτυξιακές διαταραχές. Τέτοια παιχνίδια είναι οι πίνακες δραστηριοτήτων (activity boards), ή άλλα παιχνίδια που όταν πατά ένα κουμπί παράγεται ήχος ή φως κ.λ.π. Η σωστή παρατήρηση των ενδιαφερόντων του μαθητή οδηγεί τον δάσκαλο στην επιλογή του κατάλληλου παιχνιδιού/ δραστηριότητας που θα κινήσει την αυθόρμητη περιέργεια του μαθητή και θα θελήσει να ασχοληθεί με το συγκεκριμένο παιχνίδι /δραστηριότητα. Για τους μαθητές με πολύ σοβαρές αναπτυξιακές διαταραχές όπως είναι τα παιδιά με ΔΑΦ είναι απαραίτητη και η ειδική αίθουσα πολυαισθητηριακών μέσων για τον ερεθισμό και την αφύπνιση των αισθήσεων μέσα από ειδικά μηχανήματα, πίνακες και ειδικές κατασκευές.

Υποστήριξη και επιβράβευση: Συχνά ακόμη και η ελάχιστη δυσκολία στην εκτέλεση της δραστηριότητας μπορεί να οδηγήσει το μαθητή στην απώλεια του ενδιαφέροντος ή σε εκνευρισμό με αποτέλεσμα να καταστρέψει τη δραστηριότητα. Από την άλλη μεριά, η ελάχιστη βοήθεια μπορεί να είναι σημαντική για την συνέχιση της δραστηριότητας ή την επιθυμία για συμμετοχή και συνεργασία. Η ανάλυση και η διαβάθμιση της δυσκολίας της εκπαιδευτικής δραστηριότητας βοηθά στην αποφυγή άρνησης εκ μέρους του μαθητή. Είναι σημαντικό να ανακαλύπτει ο δάσκαλος τι προκαλεί το ενδιαφέρον του μαθητή και κατά πόσο αυτό είναι μέσα στις δυνατότητές του. Ξεκινώντας, λοιπόν, από κάτι που ήδη ο μαθητής μπορεί να εκτελέσει, είναι δυνατόν στη συνέχεια να προστίθεται νέα γνώση μέσω της διαρκούς

επιβράβευσης. Για παράδειγμα εάν ένας μαθητής μπορεί να ανακαλέσει από τη μνήμη του το ένα από τα τέσσερα αντικείμενα που αποσύραμε από μπροστά του είναι δυνατόν στη συνέχεια να αποσύρουμε δύο αντικείμενα ή να προσθέσουμε και άλλα αντικείμενα ώστε να αυξηθεί η μνήμη του. Το είδος και το μέγεθος της επιβράβευσης ποικίλει ανάλογα με την ηλικία, τη σοβαρότητα της διαταραχής και το ενδιαφέρον του μαθητή. Για τους μαθητές με πολύ σοβαρές διαταραχές η επιβράβευση θα πρέπει να αποτελεί το τελευταίο μέρος της ίδιας της δραστηριότητας. Για παράδειγμα εάν ο μαθητής καταφέρει να τραβήξει το σχοινί στο οποίο κρέμεται μια καραμελίτσα τότε θα μπορεί και να την φάει. Για τους περισσότερους μαθητές το μπράβο και το χειροκρότημα ως επιβράβευση είναι αρκετό. Φυσικά και η επιβράβευση όπως και η βοήθεια πρέπει να χρησιμοποιούνται προσεκτικά επειδή μερικοί μαθητές εστιάζουν περισσότερο στην επιβράβευση και όχι στην ίδια τη εκπαιδευτική δραστηριότητα. Έτσι λοιπόν ενώ στην αρχή ο δάσκαλος επιβραβεύει συχνά και έντονα, σταδιακά τη μειώνει μέχρις ότου ο μαθητής μπορεί να ολοκληρώσει τη δραστηριότητα μόνος του χωρίς καθόλου επιβράβευση.

Διακοπή όσο διαρκεί το ενδιαφέρον: Ένα πολύ σημαντικό σημείο στη εκπαίδευση των παιδιών με ΔΑΦ είναι ο χρόνος ενασχόλησης με την κάθε εκπαιδευτική δραστηριότητα. Ο δάσκαλος θα πρέπει να εξισορροπήσει ανάμεσα στην ανάγκη του μαθητή για αρκετό χρόνο ώστε να αντιληφθεί τη δραστηριότητα, από τη μια μεριά, και από την άλλη, στην αποφυγή ενασχόλησης για πολύ χρόνο, ώστε να χάνεται το ενδιαφέρον του μαθητή και να συσχετίζει τη δραστηριότητα με ανιαρή διαδικασία. Σε κάθε περίπτωση η εκπαιδευτική δραστηριότητα θα πρέπει να διακόπτεται πριν ο μαθητής χάσει το ενδιαφέρον του, έτσι ώστε με ευχαρίστηση να δέχεται να ασχοληθεί και να επεκτείνει τη δραστηριότητα και σε επόμενη φορά.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΓΟΥ

Συχνά ο δάσκαλος υποθέτει ότι ο μαθητής γνωρίζει τους «κανόνες του παιχνιδιού» ή το χειρισμό των αντικειμένων. Συνήθως ο μαθητής αποτυγχάνει να εκτελέσει αυτό που του ζητά ο δάσκαλος, όχι γιατί η δραστηριότητα είναι δύσκολη, αλλά γιατί δεν έχει καταλάβει τι πρέπει να κάνει. Ο τρόπος παρουσίασης της δραστηριότητας και οι οδηγίες του δασκάλου θα πρέπει να είναι μελετημένες. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο δάσκαλος στην αρχή εκτελεί μόνος του τη δραστηριότητα δίνοντας στον μαθητή ένα καλό πρότυπο. Έτσι ο μαθητής ακόμη κι αν δεν κατανοεί τον λόγο μπορεί να μιμηθεί τις κινήσεις. Παρέχοντας το πρότυπο ο δάσκαλος πρέπει να προσέξει να

- ✚ είναι **ξεκάθαρος** π.χ. τοποθέτηση ενός ενσφηνώματος σε ένα πίνακα. Κάθε κίνηση πρέπει να εκτελείται με ένα ξεκάθαρο τρόπο.
- ✚ **επαναλαμβάνει** συχνά και να μην **εγκαταλείπει** γρήγορα. Πολλές φορές ο χρόνος αντίδρασης του μαθητή είναι αργός

- + λαμβάνει υπόψη το γνωστικό επίπεδο του μαθητή. Συχνά η απαίτηση της δραστηριότητας είναι πιο υψηλή από το νοητικό επίπεδο του μαθητή.
- + ελκύει την προσοχή του μαθητή. Είναι άστοχο να δείχνει ο δάσκαλος όταν ο μαθητής δεν τον προσέχει.
- + εξηγεί λεκτικά στο μαθητή τι πρέπει να κάνει. Χρειάζεται προσοχή στο λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί δηλ. να είναι οικείο, οι οδηγίες να είναι σύντομες καθώς και να δείχνει τη δραστηριότητα ενώ την εξηγεί.
- + ενθαρρύνει. Η ενθάρρυνση που είναι απαραίτητη δεν πρέπει να συγχέεται με την επιβράβευση, η οποία πρέπει να χρησιμοποιείται μόνο για την επιθυμητή συμπεριφορά.

Πέρα από την παροχή του καλού μοντέλου από μέρους του δασκάλου, ο τρόπος οργάνωσης της δραστηριότητας και ο τρόπος παροχής των οδηγιών είναι ουσιώδης για τα παιδιά με ΔΑΦ προκειμένου να είναι σε θέση να εκτελέσουν τη δραστηριότητα.

Η απαίτηση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας αποτελεί αντικείμενο μελέτης για τον δάσκαλο. Προκειμένου ο μαθητής να είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας δραστηριότητας, ο δάσκαλος θα πρέπει να έχει αναλύσει και διαβαθμίσει τη δραστηριότητα.

Γνωρίζουμε από τη φυσιολογική εξέλιξη ότι δραστηριότητες όπως το ντύσιμο, το φαγητό, το μπάνιο κ.λ.π. όχι μόνο κατακτώνται σταδιακά αλλά κάθε μια από αυτές βασίζεται σε επιμέρους ενέργειες που απαιτούν δεξιότητες που με τη σειρά τους απαιτούν υποδεξιότητες. Αρκεί να σκεφτεί κανείς τις δεξιότητες που χρειάζονται μέχρις ότου το μικρό παιδί καταφέρει να φάει μόνο του (να μπορεί να κρατά σταθερά στη χούφτα του το κουτάλι, να υπολογίζει το ύψος ανεβάσματος του χεριού, να μπορεί να γεμίζει το κουτάλι με μικρή ποσότητα τροφής, να μπορεί να μεταφέρει την τροφή χωρίς να τη ρίξει, να μπορεί να κατευθύνει το κουτάλι στο στόμα του κ.ο.κ. για να αναφέρουμε μερικές από τις δεξιότητες). Εκτός από τις βασικές δραστηριότητες που κατακτά το παιδί στα πρώτα χρόνια της εξέλιξης και όλες οι μετέπειτα κατακτήσεις του βασίζονται στην εκμάθηση βασικών δεξιοτήτων. Αρκεί να θυμηθούμε πόσο δύσκολο μας είχε φανεί στην αρχή το να μάθουμε να γράφουμε, να διαβάζουμε, και μετέπειτα να οδηγούμε το αυτοκίνητο ή να κάνουμε κάποια τεχνική εργασία. Η αναφορά στη σταδιακή κατάκτηση δεξιοτήτων κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής και ο τρόπος εκμάθησης βασικών καθημερινών δραστηριοτήτων βοηθά τον δάσκαλο της ειδικής αγωγής στην προσέγγιση των εκπαιδευτικών αναγκών των μαθητών του. Ουσιαστικά η φυσιολογική εξέλιξη αποτελεί το πρότυπο πάνω στο οποίο θα μπορέσει να κάνει την ανάλυση της δραστηριότητας και στη συνέχεια να θέσει διδακτικούς στόχους ώστε η μάθηση να γίνεται σταδιακά χωρίς οι απαιτήσεις να είναι

μεγαλύτερες από τις δυνατότητες των μαθητών. Με αυτή την ανάλυση επιπρόσθετα ο δάσκαλος μπορεί να γνωρίζει τις ακριβείς δυνατότητες και αδυναμίες του μαθητή και έτσι να γίνεται αποτελεσματικότερη η παρέμβασή του. Η ανάλυση έργου απαιτεί την λεπτομερή καταγραφή σε μικρά βήματα μιας συγκεκριμένης δραστηριότητας και των δεξιοτήτων που απαιτούνται για την εκτέλεσή της.

Παρακάτω δίδεται το παράδειγμα του κτισίματος του πύργου με τουβλάκια:

1. Κοιτάζει και εστιάζει το βλέμμα σε ένα τουβλάκι
2. Εκτείνει το χέρι με ακρίβεια προς το τουβλάκι
3. Πιάνει το τουβλάκι με τα δάχτυλα
4. Σηκώνει το τουβλάκι
5. Τοποθετεί το τουβλάκι ακριβώς πάνω στο άλλο
6. Αφήνει το χέρι του από το τουβλάκι χωρίς να χαλάσει τον πύργο
7. Στρέφει το βλέμμα του και εστιάζει στο επόμενο τουβλάκι .

Αναλύοντας τη δραστηριότητα, με αυτόν τον τρόπο και δίνοντας στο μαθητή το ανάλογο παιχνίδι, ο δάσκαλος είναι σε θέση να:

- ✚ Γνωρίζει τι μπορεί και τι δεν μπορεί να κάνει ο μαθητής
- ✚ Να αποφεύγει να διδάξει πολλά πράγματα την ίδια στιγμή
- ✚ Να καταγράφει την πρόοδο στο χρόνο εφ' όσον σε τακτά διαστήματα σημειώνει την κατάκτηση ή μη του παιδιού σε κάθε βήμα.

Όταν ο μαθητής αδυνατεί να εκτελέσει κάποιο ή κάποια βήματα ή αδυνατεί παντελώς να εκτελέσει τη δραστηριότητα, τότε, κάθε βήμα, μπορεί να αναλυθεί ακόμη περισσότερο, αφού η απαιτούμενη δεξιότητα έχει μια εξελικτική σειρά κατάκτησης. Για παράδειγμα εάν ο μαθητής αδυνατεί να πιάσει με τα δάχτυλά του το τουβλάκι, ανατρέχοντας πάλι στη φυσιολογική εξέλιξη, η δεξιότητα του κρατήματος ενός αντικειμένου με τα δάχτυλα χωρίς να ακουμπάει στην παλάμη περνά από συγκεκριμένα εξελικτικά στάδια ξεκινώντας από το αδρό κράτημα του αντικειμένου με ολόκληρη τη χούφτα. Με αυτό τον τρόπο, πάντα υπάρχει ένα σημείο εκκίνησης για τη διδασκαλία, που μηδενίζει τα αδιέξοδα και ελαχιστοποιεί τη ματαίωση της προσπάθειας του δασκάλου.

Ο τρόπος παροχής των οδηγιών είναι ίσως από τα πιο σημαντικά στοιχεία στην εκπαίδευση των παιδιών με ΔΑΦ. Γνωρίζοντας ότι τα παιδιά με αυτισμό έχουν σοβαρές δυσκολίες με την επικοινωνία και το λόγο είναι σημαντικό όλες οι οδηγίες να δίνονται με οπτικό τρόπο. Οι οπτικές οδηγίες δείχνουν στο παιδί πώς να συνδυάζει και να οργανώνει μια ακολουθία συγκεκριμένων σταδίων προκειμένου να φτάσει στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Του δίνουν τις αναγκαίες πληροφορίες πώς να συνδέσει τα μέρη ή τις λεπτομέρειες μιας δραστηριότητας με ένα συστηματικό τρόπο που του κάνει νόημα. Επίσης, προάγουν τις ισχυρές οπτικές δεξιότητες του

παιδιού με ένα θετικό και λειτουργικό τρόπο. Ουσιαστικά το παιδί ασκείται και μαθαίνει να ακολουθεί οπτικές εντολές σε μια αυστηρά δομημένη κατάσταση, όπως γίνεται και στην αυτόνομη εργασία, ενώ συμπληρώνει τη δραστηριότητα στο τραπέζι. Καθώς το παιδί κατακτά την ικανότητα να ακολουθεί οπτικές εντολές σε δραστηριότητες που γίνονται στο τραπέζι, του διδάσκουμε να παρατηρεί και να ακολουθεί οπτικές εντολές και σε άλλους χώρους. Αυτό εξασφαλίζει την μάθηση βασικών δεξιοτήτων που θα το οδηγήσουν σε πιο σύνθετες δραστηριότητες και με μεγαλύτερη ανεξαρτητοποίηση.

Η ακολουθία οπτικών οδηγιών διδάσκεται και διαβαθμίζεται ανάλογα με το επίπεδο λειτουργικότητας του κάθε παιδιού. Οι οπτικές οδηγίες προετοιμάζονται από το δάσκαλο και παρουσιάζονται στο παιδί μαζί με τα απαραίτητα υλικά για την εκτέλεση της δραστηριότητας

Σε ένα βασικό επίπεδο οι οπτικές οδηγίες μπορούν να παρουσιαστούν με τα απαραίτητα υλικά, με έναν απλό και οργανωμένο τρόπο. Για παράδειγμα η εναλλαγή των διαφορετικών δραστηριοτήτων στο πρόγραμμα της ημέρας μπορεί να παρουσιάζεται με υλικά που είναι απαραίτητα για κάθε δραστηριότητα: το ποτήρι ή το πιάτο σημαίνει ότι είναι ώρα για το κολατσιό, το πινέλο ότι είναι η ώρα της ζωγραφικής, το βιβλιαράκι ότι είναι η ώρα για παραμύθι κ.λ.π. Καθώς το παιδί βλέπει το συγκεκριμένο αντικείμενο ξέρει τι θα επακολουθήσει. Με αυτό τον τρόπο τα υλικά καθορίζουν και τη δραστηριότητα.

Σε ένα υψηλότερο επίπεδο μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε εικόνες ή περιγράμματα που δείχνουν τη σωστή σειρά των διαφορετικών βημάτων σε μια δραστηριότητα. Το παιδί ξεκινάει με την πρώτη εικόνα και αφού τελειώσει την ενέργεια που η εικόνα απεικονίζει τοποθετεί δίπλα τη δεύτερη.

Στη συνέχεια μπορούν οι εικόνες να συνοδεύονται και με τη γραπτή εντολή. Αυτός ο τύπος οπτικών οδηγιών ξεκινάει όταν το παιδί έχει ξεκινήσει να αναπτύσσει την αναγνωστική του ικανότητα.

Οι γραπτές οδηγίες που μπορεί να αποτελούνται από μεμονωμένες λέξεις ή προτάσεις προσφέρονται όταν το παιδί έχει κατακτήσει την ανάγνωση. Η γραπτή οδηγία μπορεί να εξηγεί πως ολοκληρώνεται η δραστηριότητα ή να δίνεται σε μικρές προτάσεις ακολουθώντας τα επιμέρους βήματα της δραστηριότητας και το παιδί να μαρκάρει καθώς τελειώνει κάθε βήμα.

Ο τελευταίος τύπος οπτικών οδηγιών είναι το μοντέλο. Στο παιδί παρουσιάζεται ένα τελειωμένο έργο (μοντέλο). Προκειμένου να εκτελέσει τη δραστηριότητα το παιδί αναφέρεται διαρκώς στο μοντέλο. Το μοντέλο

προσφέρει την λιγότερη δομή αφού το παιδί πρέπει μόνο του να βρει τη σειρά με την οποία να ολοκληρώσει τη δραστηριότητα.

Άσχετα με τον τύπο των οπτικών οδηγιών που χρησιμοποιούμε, το υλικό πρέπει να είναι πολύ οργανωμένο, να δίνει έμφαση και να είναι επεξηγηματικό σύμφωνα με τις ανάγκες του παιδιού.

ΠΑΡΟΧΗ ΒΟΗΘΕΙΑΣ

Ένας άλλος τρόπος διαβάθμισης των απαιτήσεων είναι η βοήθεια από τον δάσκαλο μέχρις ότου ο μαθητής είναι ικανός να εκτελεί τη δραστηριότητα από μόνος του. Η βοήθεια μπορεί να είναι :

- ✚ **Σωματική.** Ουσιαστικά ο δάσκαλος εκτελεί μαζί με το μαθητή τη δραστηριότητα. Με αυτό τον τρόπο ο μαθητής έχει μια ξεκάθαρη εικόνα για το τι πρέπει να κάνει και βιώνει όλες τις κινήσεις ακόμη κι όταν δεν είναι ικανός να τις κάνει από μόνος του. Τέτοιου είδους βοήθεια παρέχουμε κυρίως σε αρχικά στάδια κυρίως σε παιδιά που έχουν προβλήματα στην προσοχή και τη συγκέντρωση. Το μειονέκτημα αυτής της βοήθειας είναι η εξάρτηση του μαθητή από το δάσκαλο.
- ✚ **Με κίνηση - χειρονομίες.** Τέτοιες κινήσεις είναι το κούνημα του κεφαλιού, το δείξιμο με το δάχτυλο, το κοίταγμα προς τη σωστή κατεύθυνση που πολύ συχνά χρησιμοποιούνται από το δάσκαλο χωρίς να το αντιλαμβάνεται. Είναι σημαντικό να ελέγχεται πώς ενεργεί ο μαθητής χωρίς αυτή τη βοήθεια. Στην περίπτωση που τις χρησιμοποιεί εκπαιδευτικά είναι σημαντικό να κατανοεί την αξία τους κυρίως για τα παιδιά με ΔΑΦ που έχουν δυσκολία με το λόγο και που οι απλές και ξεκάθαρες κινήσεις προσθέτουν στην αξιοποίηση της ικανότητάς τους να επεξεργάζονται δεδομένα μέσω της οπτικής οδού. Σε παιδιά με υψηλότερες ικανότητες σ' αυτή τη βοήθεια συμπεριλαμβάνονται και τα νοήματα της γλώσσας των κωφών που βοηθούν συγχρόνως και στην εκμάθηση των γλωσσικών εννοιών. Τα πλεονεκτήματα αυτής της βοήθειας είναι, αφενός ότι ο μαθητής είναι ελεύθερος να ενεργεί από μόνος του, αφετέρου ότι οι κινήσεις είναι πολύ συνηθισμένες στην καθημερινή επικοινωνία και έτσι μπορεί να χρησιμοποιηθούν χωρίς να απειλείται η αξιοπρέπεια του μαθητή. Το μειονέκτημα είναι ότι μπορεί οι κινήσεις/ νοήματα να χρησιμοποιούνται χωρίς συστηματικό τρόπο, οπότε μπορεί να δημιουργήσουν σύγχυση στο μαθητή.
- ✚ **Λεκτική** Είναι η βοήθεια που συνήθως χρησιμοποιείται, όμως στην περίπτωση των παιδιών με ΔΑΦ θα πρέπει να γίνεται πολύ προσεκτικά. Έτσι, προκειμένου η λεκτική βοήθεια να είναι αποτελεσματική θα πρέπει να είναι απλή και σύντομη, στο επίπεδο κατανόησης του μαθητή, συστηματικά θετική και όχι αρνητική και,

τέλος, ο τόνος της φωνής να είναι φυσικός. Τα πλεονεκτήματα αυτής της βοήθειας είναι ότι ο μαθητής είναι ελεύθερος να δρα ανεξάρτητος και να έχει κάποια επιλογή, τον βοηθά να συνδέει πράξεις και λέξεις και όταν χρησιμοποιείται σωστά δηλώνει ξεκάθαρα τι πρέπει να κάνει ο μαθητής. Τα μειονεκτήματα είναι ότι συνηθίζει ο μαθητής να του λένε πάντα τι πρέπει να κάνει. Επίσης, μερικοί μαθητές αγνοούν τις λεκτικές εντολές όταν βομβαρδίζονται συνέχεια από αυτές. Όταν το επίπεδο λεκτικής κατανόησης είναι πολύ χαμηλό η λεκτική βοήθεια από μόνη της είναι ακατάλληλη.

- ✚ **Βοήθεια ανάλογη με τη συγκεκριμένη κατάσταση.** Η βοήθεια μπορεί να προέρχεται από την ίδια την εκπαιδευτική κατάσταση δηλ. όταν δεν υπάρχει πιθανότητα αποτυχίας. Π.χ. όταν ο δάσκαλος ζητά από το μαθητή να του δώσει το μοναδικό αντικείμενο που υπάρχει μπροστά του. Με αυτήν τη βοήθεια αφενός αυξάνεται η πιθανότητα επιτυχίας, αφετέρου ο μαθητής είναι ελεύθερος να δρα ανεξάρτητα. Το μειονέκτημα είναι ότι απαιτείται πολύς χρόνος από τον δάσκαλο για οργάνωση και προετοιμασία.

Η επανατροφοδότηση

Όταν το παιδί αποτυγχάνει να εκτελέσει τη δραστηριότητα αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι δεν μπορεί να την κάνει. Πολλές φορές η αποτυχία μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι το παιδί δεν έχει κατανοήσει τι ακριβώς πρέπει να κάνει. Συνήθως το παιδί περιμένει από το δάσκαλο να επιβεβαιώσει κατά πόσο αυτό που κάνει είναι το σωστό. Επιβεβαίωση από μέρους του δασκάλου μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους, ακολουθώντας κάποιους βασικούς κανόνες.

- ✚ Ο τρόπος επιβεβαίωσης να είναι ξεκάθαρος. Για παράδειγμα ένα παιδί που βρίσκεται στο προγλωσσικό στάδιο δεν θα καταλάβει το «μπράβο» ως επιβεβαίωση όταν αυτό μάλιστα λέγεται με μονότονη φωνή. Αντίθετα ένα αγκάλιασμα, για το παιδί που το δέχεται, ή ένα έντονο μπράβο με τη συνοδεία της ανάλογης έκφρασης είναι πιο ενδεικτικό.
- ✚ Ο τρόπος ανταπόκρισης στο σωστό και στο λάθος πρέπει να είναι πολύ διαφοροποιημένος. Για παράδειγμα δεν μπορούμε να λέμε «μπράβο» σαν μια έκφραση ρουτίνας, άσχετα από το πώς ενεργεί το παιδί. Η έντονη διαφορά ανάμεσα στις δύο απαντήσεις βοηθάει το παιδί να κατανοήσει ποιο είναι το σωστό και ποιο είναι το λάθος.
- ✚ Η επιβεβαίωση ή η ανταπόκριση του ενήλικα θα πρέπει να είναι άμεση. Παρόλο που φαίνεται εύκολο καμιά φορά αν δεν είμαστε σε ετοιμότητα να απαντήσουμε άμεσα, το παιδί μπορεί να νομίσει ότι δεν το έκανε καλά και να καταστρέψει την εργασία.
- ✚ Η ανατροφοδότηση θα πρέπει να είναι συστηματική. Αυτό παρόλο που φαίνεται αυτονόητο στην πράξη είναι σχεδόν ανέφικτο. Φυσικά

δεν είναι τόσο σημαντικό όταν το παιδί έχει κατακτήσει τη δραστηριότητα. Στα αρχικά στάδια όμως είναι απαραίτητο να δίνεται η επιβεβαίωση ότι το παιδί εκτελεί σωστά τη δραστηριότητα.

- ✚ Σε ορισμένες περιπτώσεις η ανατροφοδότηση είναι ενσωματωμένη μέσα στη δραστηριότητα. Για παράδειγμα τα παιχνίδια που έχουν σπές όπου μπορούν να περνούν συγκεκριμένα σχήματα. Με αυτές τις δραστηριότητες το παιδί παίζει και μαθαίνει από μόνο του χωρίς να εξαρτάται από τον ενήλικα.

Τέλος, είναι πολύ σημαντικό να οργανώνεται η δραστηριότητα με τέτοιο τρόπο ώστε το παιδί να έχει περισσότερες ευκαιρίες να επιτυγχάνει, τουλάχιστον μέχρι να κατανοήσει τη δραστηριότητα και να έχει την ευκαιρία να την εκτελέσει αρκετές φορές. Με αυτόν τον τρόπο το παιδί διατηρεί το ενδιαφέρον του στα πρώτα στάδια και είναι κινητοποιημένο να συνεχίσει την προσπάθεια. Σταδιακά είναι δυνατόν να μειώνεται και η ανάγκη για ανατροφοδότηση.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΓΙΑ ΥΨΗΛΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΑΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΟ ASPERGER

Τα άτομα με Σύνδρομο Asperger (ΣΑ) έχουν μερικά κοινά χαρακτηριστικά με τα άτομα που έχουν αυτισμό. Στην πραγματικότητα οι κύριες δυσκολίες τους που είναι γνωστές ως «Η τριάδα των διαταραχών» δηλ:

- ✚ Διαταραχή στην κοινωνική αλληλεπίδραση
- ✚ Διαταραχή στην επικοινωνία
- ✚ Διαταραχή στην φαντασία, στην ευελιξία της σκέψης και στο παιχνίδι,

είναι οι ίδιες, μόνο που στο ΣΑ είναι πιο ήπιες χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα άτομα με ΣΑ παρουσιάζουν μια ελαφρά μορφή αυτισμού. Οι δυσκολίες που αποτελούν και τα κύρια χαρακτηριστικά της ΔΑΦ επηρεάζουν ολόκληρη τη ζωή του ατόμου και της οικογένειάς του. Το κατά πόσο το ΣΑ είναι μια ανεξάρτητη διαγνωστική κατηγορία ή μια άλλη διάσταση στο υψηλότερο άκρο του φάσματος του αυτισμού είναι ένα θέμα που απασχολεί τους επιστήμονες που ασχολούνται με τη διάγνωση των αναπτυξιακών διαταραχών. Για τους εκπαιδευτικούς δεν έχει τόση σημασία αν δουν το ΣΑ ως μια υποκατηγορία στο ευρύτερο φάσμα του αυτισμού μια και οι παρεμβάσεις, εκπαιδευτικές και θεραπευτικές, στηρίζονται στις ίδιες αρχές. Ο όρος ΣΑ χρησιμοποιείται κυρίως για να δικαιολογήσει τις σημαντικές δυσκολίες που έχουν αυτά τα παιδιά στην κοινωνικές τους δεξιότητες παρά την υψηλή νοημοσύνη τους.

Τα παιδιά με διάγνωση του συνδρόμου Άσπεργκερ αποτελούν μια πρόκληση για την εκπαίδευση. Συνήθως περιγράφονται από τους

συμμαθητές τους ως εκκεντρικά ή περίεργα. Οι μη ενδεδειγμένες κοινωνικές τους δεξιότητες πολύ συχνά τους καθιστούν αποδιοπομπαίους τράγους. Η αδεξιότητα και οι εμμονές τους σε ασήμαντα αντικείμενα επιβαρύνουν την προσωπική τους εικόνα. Τα παιδιά με ΣΑ δεν κατανοούν τις ανθρώπινες σχέσεις και τους κανόνες της κοινωνικής συμβατικότητας. Είναι αφελή με έκδηλη την απουσία κοινού νου. Η αδυναμία προσαρμογής, τους προκαλεί άγχος και γίνονται συναισθηματικά ευάλωτοι. Από την άλλη μεριά τα παιδιά με ΣΑ (τα περισσότερα από τα οποία είναι αγόρια) είναι μέσης ή υψηλής νοημοσύνης και έχουν άριστη μνήμη αποστήθισης. Η μονόπλευρη ενασχόληση με τα ενδιαφέροντά τους μπορεί να τους οδηγήσει σε μεγάλες κατακτήσεις στη ζωή τους αργότερα.

Το ΣΑ θεωρείται μια διαταραχή που βρίσκεται στο υψηλότερο άκρο του αυτιστικού φάσματος. Συγκρίνοντας άτομα σε αυτό το φάσμα Ο van Kleeven (Wing 1991) επισημαίνει ότι το αυτιστικό παιδί με χαμηλή λειτουργικότητα « ζει στο δικό του κόσμο» ενώ το αυτιστικό παιδί με υψηλή λειτουργικότητα «ζει στο δικό μας κόσμο αλλά με το δικό του τρόπο»

Ενώ κάθε παιδί με ΣΑ έχει τη δική του μοναδική προσωπικότητα, υπάρχουν «τυπικά» χαρακτηριστικά αλλά με ένα τρόπο πολύ ιδιαίτερο για κάθε παιδί, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν ακριβείς «συνταγές» για παρέμβαση στην τάξη που να παρέχεται σε κάθε μαθητή με ΣΑ, όπως δεν υπάρχει και καμιά εκπαιδευτική μέθοδος που να ταιριάζει στις ανάγκες όλων των φυσιολογικών μαθητών.

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά των παιδιών με ΣΑ είναι αυτά που αναφέρονται στις δυσκολίες που έχουν σε σχέση με:

- ✚ Την επικοινωνία
- ✚ Την προσαρμογή στην αλλαγή
- ✚ Τα περιορισμένα ενδιαφέροντα
- ✚ Την προσοχή και συγκέντρωση
- ✚ Το κινητικό συντονισμό
- ✚ Το συναίσθημα
- ✚ Τη μάθηση

Επικοινωνία

Επειδή τα παιδιά με ΣΑ:

Δεν κατανοούν την αμφίδρομη κοινωνική συναλλαγή. Είναι εγωκεντρικά, δεν κατανοούν τα αστεία, την ειρωνεία ή τον μεταφορικό λόγο. Χρησιμοποιούν μονότονη ομιλία και μη φυσικό τόνο φωνής. Δεν τους αρέσει η σωματική επαφή, μιλούν σε ανθρώπους αλλά όχι με ανθρώπους, χρησιμοποιούν ακατάλληλη βλεμματική επαφή και γλώσσα σώματος, μιλούν σε ανθρώπους αλλά όχι με ανθρώπους, δεν τους αρέσει η σωματική επαφή, χρησιμοποιούν ακατάλληλη βλεμματική επαφή και γλώσσα σώματος. Παρουσιάζουν ελάχιστη δεξιότητα να εισάγουν και να διατηρήσουν μια συνομιλία, έχουν καλά αναπτυγμένη ομιλία αλλά ελάχιστα ανεπτυγμένη επικοινωνία, τους δίνεται ο χαρακτηρισμός «μικροί επιστήμονες» επειδή μιλούν σαν ενήλικες και με στόμφο, εύκολα τους κοροϊδεύεις επειδή δεν μπορούν να αντιληφθούν ότι τους κοροϊδεύουν ή τους λένε ψέματα. Παρόλες τις δυσκολίες τους έχουν την επιθυμία να αποτελούν μέρος της κοινωνίας.

Γι αυτό:

Είναι απαραίτητο να προστατεύετε τα παιδιά από την κακομεταχείριση και την κοροϊδία. Είναι σημαντικό ο δάσκαλος στις μεγαλύτερες τάξεις να εξηγεί στους συμμαθητές τους ότι οι δυσκολίες των παιδιών με ΣΑ αποτελούν πραγματική αναπηρία και να επιβραβεύει αυτούς που τους φέρονται με συμπάθεια. Αυτό μπορεί να προλάβει το φαινόμενο του «αποδιοπομπαίου τράγου» Από την άλλη μεριά να βοηθάει τα παιδιά με ΣΑ να αντιλαμβάνονται τις ανάγκες των συμμαθητών τους και να τους ανέχονται. Ο δάσκαλος, επίσης, μπορεί να σχεδιάσει ένα σύστημα φιλίας σύμφωνα με το όπου μπορεί να εκπαιδεύσει έναν ευαίσθητο φυσιολογικό συμμαθητή γύρω από την κατάσταση του παιδιού με ΣΑ και να τον βάλει να καθίσει μαζί του. Αυτό συμμαθητής μπορεί να προσέχει το παιδί με ΣΑ στο σχολικό, στα διαλείμματα κ.λ.π. και να προσπαθεί να το συμπεριλαμβάνει στις δικές του δραστηριότητες. Είναι επίσης σημαντικό να εκπαιδεύεται το παιδί με ΣΑ πώς να ανταποκρίνεται στα κοινωνικά σημάδια. Διδάξτε στα παιδιά τι να λένε και πώς να το εκφράζουν σε διαφορετικές κοινωνικές καταστάσεις. Δημιουργήσετε καταστάσεις αμφίδρομης επικοινωνίας και χρησιμοποιήστε την τεχνική της ανταλλαγής των ρόλων. Η κοινωνική εκτίμηση αυτών των παιδιών βελτιώνεται με την κατάλληλη εκμάθηση ενώ τα φυσιολογικά παιδιά την κατακτούν αυθόρμητα. Παρόλο που δεν κατανοούν τα συναισθήματα των άλλων, τα παιδιά με ΣΑ μπορούν να μάθουν το σωστό τρόπο ανταπόκρισης. Όταν, χωρίς να το θέλουν, είναι προσβλητικοί ή αγενείς πρέπει να τους εξηγήσουμε γιατί η συμπεριφορά τους δεν είναι η κατάλληλη και να τους εξηγήσουμε ποια είναι η σωστή. Τα άτομα με ΣΑ πρέπει να μάθουν τους κοινωνικούς κανόνες διανοητικά επειδή τους λείπει το κοινωνικό ένστικτο και ο αυθορμητισμός.

Προσαρμογή στην αλλαγή

Επειδή τα παιδιά με ΣΑ:

Ανησυχούν εύκολα ακόμη και στην ελάχιστη αλλαγή και είναι ευαίσθητα στις πιέσεις του περιβάλλοντος πολλές φορές καταλαμβάνονται από επαναλαμβανόμενες κινήσεις. Είναι πολύ αγχώδη και ανησυχούν υπερβολικά επειδή δεν μπορούν να προβλέψουν τι θα συμβεί. Η κούραση, το άγχος και ο αισθητηριακός καταιγισμός εύκολα τους αποδιοργανώνουν.

Γι αυτό:

Είναι σημαντικό ο δάσκαλος να τους εξασφαλίζει ένα σταθερό ασφαλές και προβλέψιμο περιβάλλον. Επίσης να τους παρέχει μια σταθερή καθημερινή ρουτίνα και να ελαχιστοποιεί τις μεταφορές.

Περιορισμένα ενδιαφέροντα

Επειδή τα παιδιά με ΣΑ:

Έχουν εκκεντρικές απασχολήσεις ή περίεργες και έντονες εμμονές π.χ συλλογές ασυνήθιστων πραγμάτων, πολλά κάνουν «διαλέξεις» πάνω σε θέματα που τους ενδιαφέρουν, επαναλαμβάνουν τις ίδιες ερωτήσεις για τα δικά τους μόνο ενδιαφέροντα και αρνούνται να κάνουν οτιδήποτε είναι έξω από το περιορισμένο ενδιαφέρον τους, δυσκολεύονται να απαγκιστρωθούν από μια ιδέα και την ακολουθούν παρά τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος

Γι αυτό:

Ο δάσκαλος πρέπει να είναι πολύ αυστηρός για το τι αναμένει από το παιδί, να καθιστά ξεκάθαρο στο παιδί με ΣΑ ότι δεν ελέγχει αυτό την κατάσταση και ότι πρέπει να υπακούει στους κανόνες. Συγχρόνως όμως πρέπει να του δίνει και ευκαιρίες για να ασχολείται με τα ενδιαφέροντά του.

Δεν πρέπει να επιτρέπει στο παιδί με ΣΑ να συζητά διαρκώς ή να κάνει ερωτήσεις για μεμονωμένα ενδιαφέροντα. Του επιτρέπει όμως να το κάνει σε συγκεκριμένη ώρα μέσα στην ημέρα. Για παράδειγμα ένα παιδί με ΣΑ που έχει εμμονές με τα αυτοκίνητα και κάνει αναρίθμητες ερωτήσεις για μια μάρκα αυτοκινήτου, του επιτρέπετε να μιλάει γι αυτό μόνο στα διαλείμματα. Στη συνέχεια αυτό γίνεται μια καθημερινή ρουτίνα και έτσι θα μάθει να σταματά να ρωτά σε άλλες ώρες.

Σε μερικά παιδιά που η απαγκίστρωση από το ενδιαφέρον τους είναι ιδιαίτερα δύσκολη, αρχικά ίσως είναι αναγκαίο να εξατομικεύετε όλες τις εργασίες στο τομέα του ενδιαφέροντός τους. Για παράδειγμα εάν το ενδιαφέρον είναι τα λουλούδια, τότε και οι γραμματικές ασκήσεις και τα

προβλήματα των μαθηματικών και η ανάγνωση θα πρέπει να είναι σχετικά με λουλούδια. Σταδιακά θα εισάγετε και άλλα θέματα στις ασκήσεις. Η θετική ενίσχυση πολλές φορές είναι βοηθητική στα παιδιά που ανταποκρίνονται στα κομπλιμέντα. Στην πραγματικότητα επαινούμε τις απλές συμπεριφορές που είναι αυτονόητες για τα φυσιολογικά παιδιά.

Περιορισμένη Προσοχή - συγκέντρωση

Επειδή τα παιδιά με ΣΑ:

συχνά δεν μπορούν να επικεντρώσουν στην εργασία τους λόγω εσωτερικών ερεθισμάτων, αποδιοργανώνονται εύκολα, έχουν δυσκολία να εστιάσουν σε δραστηριότητες μέσα στην τάξη (συχνά δεν είναι η προσοχή που είναι κακή, μάλλον η συγκέντρωσή τους είναι περίεργη, δεν μπορούν να δουν τι είναι σχετικό και έτσι η προσοχή τους εστιάζεται σε άσχετα ερεθίσματα), έχουν την τάση να αποσύρονται στους εσωτερικούς τους σύνθετους κόσμους με έναν τρόπο πολύ πιο έντονο από το τυπικό «ζει στον κόσμο του» και έχουν δυσκολία να μαθαίνουν σε ομαδική κατάσταση.

Γι' αυτό:

Είναι απαραίτητη ή αυστηρή δόμηση του περιβάλλοντος προκειμένου το παιδί με ΣΑ να είναι παραγωγικό στην τάξη. Ο δάσκαλος θα πρέπει να δίνει τις ασκήσεις σε μικρές ενότητες και συχνή ανατροφοδότηση και κατεύθυνση. Ο δάσκαλος επίσης πρέπει να είναι σταθερός στο να απαιτεί η εργασία του παιδιού να γίνεται σε συγκεκριμένα χρονικά περιθώρια διαφορετικά να ολοκληρώνεται στον ελεύθερο χρόνο του παιδιού (διάλειμμα) Η χρονομέτρηση πολλές φορές βοηθάει τα παιδιά με σοβαρά προβλήματα προσοχής. Για τα παιδιά με ΣΑ που αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα στη συγκέντρωση και είναι υπερβολικά αργά στην εργασία τους, ο δάσκαλος ίσως χρειάζεται να την μειώσει και να τους δώσει τη δυνατότητα να εργαστούν με έναν άλλο δάσκαλο ο οποίος θα τους παρέχει την κατάλληλη οργάνωση που χρειάζεται προκειμένου να συμπληρώνουν την εργασία του σχολείου και του σπιτιού (μερικά παιδιά με ΣΑ δυσκολεύονται τόσο να συγκεντρωθούν που το άγχος μεταφέρεται στους γονείς από τους οποίους αναμένεται να περνούν ώρες κάθε βράδυ για να βοηθούν το παιδί τους να τελειώσει την εργασία του). Άλλες προσαρμογές που μπορεί να κάνει ο δάσκαλος είναι να βάλει το παιδί να καθίσει μπροστά στην τάξη και να του κάνει συχνές ερωτήσεις ή να καθιερώσει ένα μη λεκτικό σημάδι π.χ. ένα ελαφρό άγγιγμα στον ώμο που να υπενθυμίζει στο παιδί ότι πρέπει να προσέχει ή να το βάλει να καθίσει με έναν «φίλο-βοηθό» που θα του υπενθυμίζει να προσέχει και να εργάζεται

Ο δάσκαλος πρέπει δραστικά να ενθαρρύνει το παιδί με ΣΑ να εγκαταλείπει τις εσωτερικές σκέψεις και φαντασίες του και να εστιάζει

στον πραγματικό κόσμο. Αυτός είναι ένας συνεχής αγώνας, καθώς η άνεση του εσωτερικού κόσμου, όπως πιστεύεται είναι πολύ πιο ελκυστική από ό,τι η πραγματική ζωή. Για τα μικρά παιδιά, ακόμη και το ελεύθερο παιχνίδι πρέπει να είναι δομημένο, καθώς μπορούν να απορροφηθούν στη μοναξιά, και να κάνουν τελετουργία το φανταστικό παιχνίδι χάνοντας την επαφή με την πραγματικότητα. Η ενθάρρυνση του παιδιού να παίξει ένα επιτραπέζιο παιχνίδι με έναν ή δύο άλλους συμμαθητές του με επιστασία του δασκάλου, όχι μόνον οργανώνει το παιχνίδι αλλά προσφέρεται και για ευκαιρίες εκμάθησης κοινωνικών δεξιοτήτων.

Κινητικός συντονισμός

Επειδή τα παιδιά με ΣΑ:

είναι γενικά δυσκίνητα και αδέξια, έχουν σκληρό περπάτημα, αποτυγχάνουν σε παιχνίδια που απαιτούν κινητικές δεξιότητες, μειονεκτούν στην κοινωνική κατανόηση του συντονισμού της δικής τους κίνησης με την κίνηση των άλλων στην ομάδα και παρουσιάζουν δυσκολίες στη λεπτή κινητικότητα που μπορεί να προκαλέσουν προβλήματα στο γράψιμο, στο ρυθμό της εργασίας και στην ικανότητα να σχεδιάζουν- ζωγραφίζουν.

Γι' αυτό:

Εάν τα προβλήματα αδρής κινητικότητας του παιδιού είναι σοβαρά ο δάσκαλος θα πρέπει να φροντίζει να του παρέχεται πρόγραμμα Ειδικής γυμναστικής. Δε χρειάζεται να πιέζεται το παιδί να συμμετάσχει σε ανταγωνιστικά αθλήματα καθόσον ο φτωχός κινητικός συντονισμός μπορεί να προκαλέσει αγανάκτηση και κοροϊδία από τους συμμαθητές του. Σε σχέση με το γράψιμο ο δάσκαλος θα πρέπει να σχεδιάσει ένα ειδικό πρόγραμμα στο οποίο θα περιλαμβάνονται ασκήσεις όπου αρχικά ο ίδιος θα οδηγεί το χέρι του παιδιού στο σχηματισμό των γραμμάτων δίνοντας και προφορικές οδηγίες στη συνέχεια ασκήσεις αντιγραφής, και ξεπατικώματος στο χαρτί. Μερικά παιδιά με ΣΑ επωφελούνται από οδηγίες που είναι γραπτές και τους βοηθούν να ελέγχουν το μέγεθος και την ομοιομορφία των γραμμάτων. Αυτό επίσης τους υποχρεώνει να μη βιάζονται και να γράφουν προσεκτικά.

Ακαδημαϊκές δυσκολίες

Επειδή τα παιδιά με ΣΑ:

Υπολείπονται σε υψηλότερη σκέψη και κατανόηση παρόλο που η νοημοσύνη τους κυμαίνεται από το μέσο φυσιολογικό και πάνω (κυρίως στο λεκτικό μέρος), χρησιμοποιούν εντυπωσιακό λεξιλόγιο και δείχνουν ότι κατανοούν

αυτό για το οποίο μιλούν ενώ στην πραγματικότητα απλώς παπαγαλίζουν αυτά που έχουν ακούσει ή έχουν διαβάσει, χρησιμοποιούν τις λέξεις με την πολύ συγκεκριμένη σημασία τους ενώ οι εικόνες τους είναι πολύ συγκεκριμένες και η αφαιρετική τους ικανότητα φτωχή. Στις γραπτές τους ασκήσεις υπάρχουν συχνές επαναλήψεις, πηδάνε από το ένα θέμα στο άλλο και κάνουν λανθασμένη χρήση των λέξεων, δεν ξέρουν τη διαφορά ανάμεσα στη γενική γνώση και την προσωπική άποψη και έτσι υποθέτουν ότι ο δάσκαλος θα κατανοεί τις δικές τους δυσνόητες εκφράσεις. Ο σχολαστικός τρόπος ομιλίας τους και τη «περίεργη χρησιμοποίησή της, δίνουν την λανθασμένη εντύπωση ότι κατανοούν αυτό για το οποίο μιλούν. Επίσης συχνά έχουν μια εξαιρετική ικανότητα απομνημόνευσης ή οποία είναι τελείως μηχανική.

Γι αυτό:

Ο δάσκαλος σχεδιάζει εξατομικευμένο πρόγραμμα με τέτοια οργάνωση που να εξασφαλίζεται μόνιμα η επιτυχία, να είναι ιδιαίτερα ευχάριστο στο παιδί, να μην του προκαλεί άγχος και έτσι να μειώνονται οι δικές του παρορμήσεις. Δεν θα πρέπει ποτέ ο δάσκαλος να υποθέτει ότι το παιδί τον κατανοεί επειδή επαναλαμβάνει αυτό που του έχει πει. Πρέπει επίσης να απλουστεύει τις αφηρημένες έννοιες. Οι απαιτήσεις του δασκάλου για ποιοτική εργασία πρέπει να είναι αυστηρά καθορισμένες. Η εργασία που πρέπει να γίνει σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο θα πρέπει να είναι και ποιοτικά καλή. Οι εξαιρετικές ικανότητες του παιδιού για απομνημόνευση χρησιμοποιούνται από το δάσκαλο ως θετική ενίσχυση, επειδή το παιδί δεν έχει κίνητρα για να καταβάλει προσπάθεια σε θέματα για τα οποία δεν ενδιαφέρεται.

Συναισθηματικές δυσκολίες

Επειδή τα παιδιά με ΣΑ:

Δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν τις απαιτήσεις της τάξης παρόλο που έχουν επαρκή νοημοσύνη για να ολοκληρώσουν την κανονική εκπαίδευση, πιέζονται και αγχώνονται εύκολα, έχουν χαμηλή αυτοπεποίθηση, είναι κριτικοί στον εαυτό τους και δεν αντέχουν να κάνουν λάθη, συχνά είναι επιρρεπείς στην κατάθλιψη ή παρουσιάζουν έντονες εκρήξεις θυμού και αντιδράσεις οργής. Με τον ίδιο τρόπο που δεν μπορούν να δουν τα αισθήματα των άλλων, αυτά τα παιδιά μπορούν να μην αντιλαμβάνονται και τα δικά τους αισθήματα. Έτσι δεν αντιλαμβάνονται ότι είναι λυπημένα ή ότι έχουν κατάθλιψη. Συχνά καλύπτουν τη δική τους κατάθλιψη και αρνούνται τα συμπτώματά της ή δεν μπορούν να αξιολογήσουν τα συναισθήματά τους για να αναζητήσουν βοήθεια από τους άλλους. Αντιλαμβάνονται την διαφορετικότητα επειδή έχουν δυσκολία να κάνουν φυσιολογικές σχέσεις, που έχουν ιδιαίτερη σημασία κατά την εφηβεία. Οι κοινωνικές δεξιότητες

έχουν ιδιαίτερη σημασία στην εφηβεία και οι μαθητές με ΣΑ αντιλαμβάνονται ότι είναι διαφορετικοί. Ουσιαστικά οι σχέσεις τους με τους άλλους ανθρώπους και η προσαρμογή στις απαιτήσεις της καθημερινής ζωής αποτελεί γι αυτά μια διαρκή και τεράστια προσπάθεια.

Γι αυτό:

Είναι σημαντικό ο δάσκαλος να προλαμβάνει τις εκρήξεις προσφέροντας σταθερότητα σε υψηλό βαθμό. Να προετοιμάζει τα παιδιά για τις αλλαγές στην καθημερινή τους ρουτίνα ώστε να μειώνει το άγχος τους. Να διδάσκει στα παιδιά πώς να αντεπεξέρχονται όταν τα καταλαμβάνει το άγχος ώστε να προλαμβάνουν τα ίδια τις εκρήξεις. Είναι πολύ βοηθητικό να γράφει ο δάσκαλος έναν κατάλογο με πολύ συγκεκριμένα βήματα τα οποία μπορεί να ακολουθήσει το παιδί όταν είναι εκνευρισμένο (π.χ.1.- παίρνω βαθιές αναπνοές τρεις φορές, 2.- Μετρώ αργά τα δάχτυλα του δεξιού μου χεριού τρεις φορές, 3.- ζητώ το δάσκαλο της ειδικής τάξης κ.λ.π.) Στον κατάλογο μπορεί να συμπεριλαμβάνεται και μια τελετουργική συμπεριφορά με την οποία χαλαρώνει το παιδί. Γράψτε αυτά τα βήματα σε μια καρτέλα και βάλτε την μέσα στην τσέπη του παιδιού, έτσι ώστε να είναι πάντοτε διαθέσιμη στο παιδί

Από τη μεριά του ο δάσκαλος πρέπει να είναι ήρεμος, προβλέψιμος και πολύ δεδομένος στην σχέση του με το παιδί, ενώ παράλληλα να δείχνει συμπάθεια και υπομονή. Πρέπει να είναι σε εγρήγορση για τυχόν αλλαγές στην συμπεριφορά που μπορούν να σηματοδοτήσουν κατάθλιψη, όπως υψηλού βαθμού αποδιοργάνωση, έλλειψη προσοχής και απομόνωση, μείωση του ορίου αντοχής στην πίεση, χρόνια κόπωση, κλάμα, σχόλια για αυτοκτονία κ.λ.π. Πρέπει να τους δίνει βοήθεια μόλις διαπιστώσει ότι έχουν δυσκολία σε κάποιο μάθημα για να μην καταβάλλονται και αντιδρούν αρνητικά στην αποτυχία.

Στο γενικό σχολείο ο δάσκαλος της τάξης πρέπει να φροντίζει να έχουν τα παιδιά σταθερή και συχνή επικοινωνία με το υποστηρικτικό προσωπικό. Αυτά τα πρόσωπα μπορούν να αξιολογούν πόσο καλά τα καταφέρνουν καθώς θα βλέπουν σταθερά τα παιδιά και συγχρόνως θα παίρνουν πληροφορίες από το δάσκαλο. Αν παρόλη την υποστήριξη κάποια παιδιά είναι πολύ ευάλωτα συναισθηματικά, ίσως χρειάζεται να τοποθετούνται σε ειδικές τάξεις όπου υπάρχει αυστηρή οργάνωση και να μπορούν να έχουν εξατομικευμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Αυτά τα παιδιά χρειάζονται ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον στο οποίο μπορούν να είναι ικανοί και παραγωγικοί. Από την άλλη, εάν μένουν στην κανονική τάξη, όπου δεν μπορούν να συλλάβουν τις έννοιες ή να ολοκληρώνουν τις εργασίες τους, αυτό θα μειώνει την αυτοεκτίμησή τους, θα μεγαλώνει την απόσυρση και θέτει τα θεμέλια για την κατάθλιψη. Είναι όμως πολύ σημαντικό για τον δάσκαλο να γνωρίζει ότι παίζει ένα καθοριστικό ρόλο στη ζωή του παιδιού.

Οι δάσκαλοι μπορεί να παίξουν ένα ζωτικό ρόλο βοηθώντας τα παιδιά με ΣΑ να μάθουν να διαπραγματεύονται με τον κόσμο που τους περιβάλλει. Επειδή τα παιδιά με ΣΑ πολύ συχνά δεν μπορούν να εκφράσουν τους φόβους και τις ανησυχίες τους, εναπόκειται στους σημαντικούς ενήλικες να τους δείξουν ότι αξίζει τον κόπο να αφήσουν την ασφάλεια της εσωτερικής τους ζωής για τις ανασφάλειες του εξωτερικού κόσμου. Οι επαγγελματίες που εργάζονται με αυτά τα παιδιά στα σχολεία πρέπει να τους δίνουν την εξωτερική δομή, την οργάνωση και τη σταθερότητα που τους λείπει. Η χρήση δημιουργικών διδακτικών στρατηγικών σε άτομα με ΣΑ είναι σημαντική όχι μόνο γιατί διευκολύνει την σχολική επιτυχία αλλά επίσης τους βοηθά να αισθάνονται λιγότερο ξένοι από τους άλλους ανθρώπους και λιγότερο καταβεβλημένοι από τις συνηθισμένες απαιτήσεις της καθημερινής ζωής.

Βιβλιογραφία

- Brown H, & Benson S. "A practical guide to working with people with LEARNING DISABILITIES" Hawker Publications, London 1995.
- Hodgdon L. "Visual Strategies for Improving Communication and Solving Behavior Problems" , presentation in the 9th Annual Texas State Conference on Autism, 2000
- Jeffrey, D.M, Mc Conkey R, & Hewson S, " Teaching the Handicapped Child", Human Horizon Series, Souvenir press Ltd, London 1977
- Jordan R, « Η Εκπαίδευση των Παιδιών και Νεαρών Ατόμων με Αυτισμό» , Ελληνική Εταιρία Αυτιστικών Ατόμων, Αθήνα 2000
- Jordan R & Powel S, "Οι Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες των Παιδιών με Αυτισμό, Δεξιότητες Μάθησης και σκέψης», Ελληνική Εταιρία Αυτιστικών Ατόμων» Αθήνα 2000
- Peters T, ΑΥΤΙΣΜΟΣ Από τη Θεωρητική κατανόηση στην Εκπαιδευτική Παρέμβαση. Ελληνική Εταιρία Αυτιστικών Ατόμων, Αθήνα 2000
- Powel S & Jordan R, «Αυτισμός και Μάθηση, ένας οδηγός πρακτικής», Ελληνική Εταιρία Αυτιστικών Ατόμων», Αθήνα 2001
- Quill, K.A " Teaching Children with Autism: Key Strategies" presentation in the 9th Annual Texas State Conference on Autism, 2000
- Wing L, Το Αυτιστικό Φάσμα, Ένας οδηγός για γονείς και επαγγελματίες, Ελληνική Εταιρία Αυτιστικών Ατόμων, Αθήνα 2000